

UNIVERZITA KARLOVA
HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Transformace náhradní rodinné péče v Česku
Pohled liniových pracovníků

The Transformation of Substitute Foster Care in the Czech Republic
The View of the Street-level Bureaucrats

Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Jan Kaňák, PhD.

Autor: Bc. Barbora Beranová

Praha, 2023

Poděkování: Na tomto místě bych chtěla poděkovat Mgr. Janu Kaňákovi, PhD. za vedení diplomové práce a své rodině za neutuchající podporu během studia. Mé poděkování patří také všem účastníkům výzkumu za jejich čas a upřímnost.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci *Transformace náhradní rodinné péče v Česku. Pohled liniových pracovníků* vypracovala samostatně. Dále prohlašuji, že všechny použité prameny a literatura jsou řádně citovány a že tato práce nebyla použita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Bc. Barbora Beranová

Anotace

Diplomová práce *Transformace náhradní rodinné péče v Česku. Pohled liniových pracovníků* pojednává o praxi náhradní rodinné péče v dnešním Česku a novelizaci zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Věnuje se orgánu sociálně-právní ochraně dětí a zkoumá zkušenosti liniových pracovníků této instituce s výkony činnosti v oblasti náhradní rodinné péče. Výzkumná otázka zněla: *Jakou zkušenost mají pracovníci orgánu sociálně-právní ochrany dětí s výkony činnosti v oblasti náhradní rodinné péče a ústavní péče v kontextu novelizace zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí?*

Klíčová slova

Náhradní rodinná péče, orgán sociálně-právní ochrany dětí, zákon č. 359/1999 Sb, o sociálně právní ochraně dětí, novela č. 363/2021 Sb., kojenecké ústavy, pěstounství.

Annotation

The diploma thesis *The Transformation of Substitute Foster Care in the Czech Republic. The View of the Street-level Bureaucrats* is focused on the current policy of the substitute foster care in Czechia and the development of the Act of social and legal protection of children. It puts forward the experience of the street-level bureaucrats who work in the department for the social and legal protection of children with their activities in the substitute foster care. The research question is: *What is the experience of the street-level bureaucrats in the field of substitute foster care in context of amendment of the law of social and legal protection of children nr. 359/1999.*

Key words

Substitute foster care, municipal authority department for the social and legal protection of children, Act nr. 359/1999, the social and legal protection of children, amendment to the Act of the social and legal protection of children nr. 363/2021, children's home, foster care.

Obsah

Seznam zkratek	7
Úvod	8
<i>Teoretická část</i>	11
1. Náhradní rodinná péče v Česku	11
1. 2. Úmluva o právech dítěte	14
1. 3. Zákon o sociálně-právní ochraně dětí	15
1. 4. Stručná historie péče o ohrožené děti v Československu	17
1. 5. Současná institucionální péče v Česku	19
1. 5. 1. Dětské domovy do 3 let	19
1. 5. 2. Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc	20
1. 5. 3. Zařízení pro výkon ústavní výchovy	21
1. 6. Formy NRP v současném Česku	22
1. 6. 1. Osvojení	23
1. 6. 2. Svěření do péče jiné osoby než rodiče	23
1. 6. 3. Pěstounská péče	24
1. 6. 4. Pěstounská péče na přechodnou dobu	26
1. 6. 5. Poručenství	27
2. Transformace politiky náhradní rodinné péče v Česku	28
2. 1. Street-level Bureaucracy	30
2. 2. Výkony činnosti orgánu sociálně-právní ochrany dětí	32
2. 3. Sanace rodiny a role neziskových organizací	34
2. 4. Novelizace v letech 2006 a 2013	36
2. 5. Zákon č. 363/2021 Sb.	38
<i>Empirická část</i>	40
3. Metodologie	40
3. 1. Cíl výzkumu a výzkumná strategie	40
3. 1. 1. Výzkumný vzorek	41
3. 2. Realizace výzkumu	42
3. 3. Etika výzkumu	43
3. 4. Reflexe kvality výzkumu	43
3. 5. Technika sběru dat	44
3. 6. Operacionalizace	45

3. 7. Analýza dat	47
4. Zjištění a interpretace	48
4. 1. Okolnosti výkonu činnosti	48
4. 1. 1. Byrokracie	49
4. 1. 2. Náročné podmínky práce	51
4. 2. Rodinní pěstouni	52
4. 2. 1. Problematika mezigeneračních přenosů	54
4. 3. Děti ve věku 0 – 3 roky	55
4. 3. 1. Transformace domovů pro děti do tří let	56
Závěr	60
Seznam použité literatury	63
Příloha č. 1: Informovaný souhlas účastníka výzkumu	67
Abstrakt	69
Abstract	69

Seznam zkratek

DDD3	Dětský domov pro děti do tří let
IPOD	Individuální plán na ochranu dítěte
MPSV	Ministerstvo práce a sociálních věcí
MŠMT	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy
MV	Ministerstvo vnitra
MZ	Ministerstvo zdravotnictví
NRP	Náhradní rodinná péče
Občanský zákoník	Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník
OSPOD	Orgán sociálně-právní ochrany dětí
PPPD	Pěstounská péče na přechodnou dobu
SPO	Sociálně-právní ochrana
SPOD	Sociálně-právní ochrana dětí
Úmluva	Úmluva o právech dítěte
ú. v.	Ústavní výchova
ÚZIS	Ústav zdravotnických informací a statistiky
Zákon o soc. službách	Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách
ZDVOP	Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc
ZSPOD	Zákon o sociálně-právní ochraně dětí

Kterýkoli zákon, byť sebelépe sepsaný, a především pak zákon upravující vztahy mezi lidmi, zůstává mrtvou literou, není-li naplněn lidským jednáním, lidským činem.

JUDr. František Brabenec

Úvod

Tématem této diplomové práce je transformace přístupu k ohroženým dětem v Česku. Od podepsání Úmluvy o právech dítěte naše země sleduje trendy ve státech západní Evropy a jsou prováděny úpravy a změny ve znění zákona o sociálně právní ochraně dětí. Každá novelizace přináší něco nového, zaměřuje se na konkrétní nedostatky či reaguje na změny v jiných zákonech. Pro tuto práci byla prvotním impulzem nedávná novelizace zákona o SPOD z roku 2021. Výzkum v rámci této práce byl proveden s pracovníky orgánu sociálně-právní ochrany dětí, jakožto důležitými aktéry implementace zákona. Základní výzkumná otázka byla tato: *Jakou zkušenost mají pracovníci orgánu sociálně-právní ochrany dětí s výkony činnosti v oblasti náhradní rodinné péče a ústavní péče v kontextu novelizace zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí?* Cílem této práce je zodpovědět základní výzkumnou otázku a přispět k diskusi o pracovní realitě liniových pracovníků OSPOD.

Novela, kterou se tato práce zabývá, vešla v platnost jako zákon č. 363/2021 Sb., kterým se mění zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně – právní ochraně dětí, účinnost nabyla 1. ledna 2022.

Tuto novelu doprovázela – a předcházela jí – medializace některých témat, nejvíce mediálním prostorem průběžně rezonuje téma odebírání dětí z původní rodiny a pobyt dětí v ústavních zařízeních a to zejména dětí nejmladších.

Novela č. 363/2021 Sb. se zaměřuje na systém odměn a dávek pro osoby pečující o svěřené děti, upravuje věkovou hranici pro umístění dítěte do ústavní výchovy a v neposlední řadě se zabývá zabezpečením mladých lidí, kteří po dosažení plnoletosti opouštějí ústavní zařízení.

O tématu náhradní rodinné péče a institucionální výchovy je v Česku i zahraničí publikováno mnoho odborné literatury a článků, ze kterých můžeme získat vyčerpávající informace o formách náhradní rodinné péče (dále jen NRP), o důsledcích oddělení dětí z původní rodiny i

o historii péče o tyto nejmladší členy společnosti, kteří se z různých důvodů ocitli v ohrožení. Pro účely této práce byla využita literatura, která se věnuje tomu, jakým způsobem s ohroženými dětmi pracujeme a jak funguje orgán sociálně-právní ochrany dětí. V tomto ohledu bych chtěla zmínit publikaci Bechyňové a Konvičkové *Sanace rodiny*¹, publikaci *Sociálně-právní ochrana dětí* Krausové a Novotné² a práci Pemové a Ptáčka *Data o dětech*³. Orgán sociálně-právní ochrany dětí je ústřední instituce, která se věnuje ohroženým dětem a jejich rodinám a sociální pracovníci, kteří vykonávají práci s rodinami a dětmi jako zaměstnanci této instituce jsou klíčoví pro osoby, které skrze ně přijímají poskytované programy sociální politiky⁴. Tito zaměstnanci jsou vázáni zákonem, musí dodržovat vydávané metodiky ministerstva a samozřejmě sledují aktualizace zákonů, které pak musí dodržovat. Tato práce zkoumá jejich zkušenost s výkonem činnosti s ohledem na změny, které současná novelizace přináší.

Práce je rozdělena na teoretickou a empirickou část. V teoretické části se zabývám současnou podobou sociálně právní ochrany dětí v oblasti NRP a ústavní péče pro děti do tří let, a tím, jakými změnami zákon č. 359/1999 Sb. od svého vzniku procházel. Pro ucelený kontext v teoretické části práce shrnu nedávnou historii NRP na území České republiky, konstatuji současnou praxi NRP a zabývám se nejdůležitějšími změnami, kterými zákon o SPOD prošel včetně změn nedávných v podobě novelizace č. 363/2021 Sb. V neposlední řadě se věnuji tématu liniových pracovníků a Lipskyho teorii o úřednících první linie, která mi pomohla uchopit problematiku práce zaměstnanců OSPOD v její komplexnosti. Tématem liniových pracovníků se v Česku zabývají např. Horák a Horáková, či Kulhavý.

V empirické části zkoumám, jakou zkušenost pracovníci oddělení sociálně právní ochrany dětí mají s vybranými výkony činnosti ve vztahu k novelizaci zákona č. 359/1999 Sb. Metodou polostrukturovaných rozhovorů zjišťuji, jaká je jejich zkušenost s výkony činnosti v oblasti náhradní rodinné péče, a to zejména péče pěstounské. Dále zkoumám zkušenost s umístováním nejmladších dětí do ústavní péče a na základě výpovědí pracovníků zkoumám

1 BECHYŇOVÁ, Věra a Marta KONVIČKOVÁ. *Sanace rodiny. Sociální práce s dysfunkčními rodinami*. Vydání třetí. Praha: Portál, 2020, ISBN 978-80-262-1624-7.

2 KRAUSOVÁ, Lucie a Věra NOVOTNÁ. *Sociálně-právní ochrana dětí*. Praha: ASPI, a. s., 2006, ISBN 80-7357-214-1.

3 PEMOVÁ, Tereza a Radek PTÁČEK. *Data o dětech. Sociálně-právní ochrana dětí v České republice v datech*. Praha: Grada, 2022, ISBN 978-80-271-1338-5.

4 HORÁK, Pavel a Markéta HORÁKOVÁ. Role liniových pracovníků ve veřejné politice. [online časopis]. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2009, roč. 45, č. 2, s. 369-395. [citováno 6. 7. 2023]. ISSN 2336-128X. Dostupné z: https://sreview.soc.cas.cz/artkey/csr-200902-0008_street-level-bureaucrats-and-their-role-in-public-policy.php, s. 369.

některá dilemata, která musí při výkonu své práce řešit.

V češtině je zaveden pojem „linioví pracovníci“⁵, vycházející z anglického *street-level bureaucrats*, který používá od konce 60. let sociolog Michael Lipsky.

Lipsky upozorňoval na dilemata v sociální politice, kterým čelí úředníci, policisté či zdravotníci, krátce zaměstnanci placení z veřejných peněz, kteří vykonávají některou z agend státu, jsou nositeli určité autority a jsou zároveň v přímém kontaktu s klienty – příjemci různých služeb. A protože linioví pracovníci jsou ti, kteří svou prací a svým rozhodováním „uvádějí“ legislativu v život⁶, zaměřila jsem svůj výzkum na jejich zkušenost s transformací péče o ohrožené děti.

5 HORÁK, Pavel a Václav KULHAVÝ. Analýza cílů veřejných programů v současné veřejné a sociální politice z vnitroorganizační perspektivy. [online časopis]. *FÓRUM sociální politiky*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., 2008, č. 2, s. 2 – 9. [citováno 16. 3. 2023]. ISSN 1802-5854. Dostupné z: <https://www.rilsa.cz/casopis/forum-socialni-politiky-2-2008/>.

6 LIPSKY, Michael. *Street-level bureaucracy. Dilemmas od the Individual in Public Services*. Aktualizované vydání. New York: Russell Sage Foundation, 2010. ISBN 978-0-87154-544-2, s. 3.

Teoretická část

1. Náhradní rodinná péče v Česku

Tato část diplomové práce se zabývá současným přístupem k sociálně-právní ochraně dětí v Česku. Věnuje se dokumentům, které upravují způsob, jakým je zde sociálně-právní ochrana poskytována, a zabývá se formami náhradní a ústavní péče.

Náhradní rodinná péče v Česku ve své moderní podobě má kořeny v době první republiky. Tu oficiálně přerušil komunistický převrat, nicméně i v době totality zde byly osobnosti, které se věnovaly své profesi v oblasti péče o děti s odkazem na poznání a výdobytky doby po první světové válce. Historii péče o ohrožené děti se v krátkosti věnuji v další podkapitole, nyní bych ráda uvedla několik dat ze současnosti.

V roce 2022 bylo v nějaké formě náhradní rodinné péče nově umístěno 4. 781 dětí⁷, nejvíce dětí z tohoto počtu bylo umístěno v pěstounské péči (1.542). Pro představu o počtech dětí v ústavní péči a náhradní rodinné péči využívám statistiku MPSV pro rok 2022:

Tabulka 1: Počty dětí v náhradní rodinné péči, 2022

	Osvojení	Péče jiné os.	Pěstounství	PPPD	Poručnictví
Počet dětí	302	1.378	1.542	671	377
Z toho péče příbuzných/ blízkých os.	52	1.167	1.020	7	218

Zdroj: MPSV. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/statistiky-1>.

Zároveň bylo v roce 2022 dle MPSV celkem 511 dětí umístěno v předpěstounské péči a péči před osvojením, což může zahrnovat zatím „jen“ návštěvy budoucích osvojitelů dítěte v prostředí, kde zrovna pobývá, proto jsem tato čísla nezapočítala do počtu nově umístěných dětí a nezahrnula jsem je v tabulce. Ve své statistice MPSV rozepisuje počty umístěných dětí do NRP také ve věkových kategoriích.

⁷ MPSV. Roční výkaz o výkonu sociálně právní ochraně dětí za rok 2022. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/statistiky-1>.

V následující tabulce je vidět roční pohyb dětí v ústavních zařízeních.

Tabulka 2: Počty dětí v ústavní péči, 2022

	Celkem k 31. 12. 2022	Nově přijatých v roce 2022	Ukončení ú. v. v roce 2022
Počet dětí	6. 207	3. 088	2. 703

Zdroj: MPSV. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/statistiky-1>.

Ve stejné veřejně dostupné statistice jsou zahrnuty všechny děti v ú. p. bez ohledu na věk, tato tabulka MPSV je rozepsaná s ohledem na způsob umístění, ne věk. Nejvyšší počty umístění jsou na základě rozhodnutí soudu, neboli jde o děti s nařízenou ústavní výchovou (1. 471 nově umístěných v roce 2022) a děti přijaté do Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc na základě smlouvy o poskytování ochrany a pomoci (1. 039 nově umístěných v roce 2022). Ukončení ústavní výchovy bylo v roce 2022 nejčastěji z důvodu plnoletosti (627 dětí) a návratu dětí k biologickým rodičům (1. 107 dětí).

Tato data jsou veřejnosti k dispozici od roku 2005, kraje a obce mají za úkol data ministerstvu poskytovat. Statistiky týkající se sociálně-právní ochrany dětí podrobili zkoumání a kritice Pemová a Ptáček. Tvrdí, že sociálně-právní ochrana dětí v Česku postrádá vizi, a bez vize jsou statistiky pouhá data, která nevedou k efektivním změnám⁸. Například je nemožné v oficiálních datech dohledat, z jakého důvodu putují děti z biologických rodin do NRP nebo ústavní péče. Pemová a Ptáček konstatují, že český systém výkaznictví nesleduje důvody, které vedly k odebrání dětí z rodiny a je tedy těžké účinně zacílit pozornost a legislativní podporu.

Data o sociálně-právní ochraně dětí sbírají hned čtyři ministerstva. Ministerstvo zdravotnictví (dále jen MZ) poskytuje skrze ÚZIS data o dětech v dětských domovech pro děti do tří let a v kojeneckých ústavech (tyto instituce jsou totožné, jen mají v názvu tato různá označení). Ministerstvo práce a sociálních věcí (dále jen MPSV) poskytuje údaje z OSPOD – různé počty dětí umístěných ve formách náhradní péče, počty pěstounů atd. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (dále jen MŠMT) sleduje školská zařízení prostřednictvím České školní inspekce a Ministerstvo spravedlnosti má ve své agendě soudy – a tedy dohlíží nad výkonem SPOD a přezkoumává umístění dětí do ústavní péče⁹. Nemáme žádný sjednocený registr dětí, který by mohl ukazovat souvislosti, obtíže rodin, a na jehož základě by

⁸ PEMOVÁ, PTÁČEK, 2022, s. 11.

⁹ Ibid, s. 175.

se dalo efektivněji plánovat rozvoj služeb tak, aby byly správně zacílené¹⁰.

To, jak k ochraně práv dětí v České republice přistupujeme, je dáno několika právními dokumenty. V první řadě jde o Ústavu České republiky, kde v článku 4 je ustaveno, že základní práva a svobody jsou pod ochranou soudní moci¹¹. Základní práva a svobody jsou popsány v Listině základních práv a svobod a dle článku 3 Ústavy jsou součástí ústavního řádu ČR¹². V souvislosti s tématem této práce jde zejména o tyto nezadatelné svobody:

- právo na rodinu;
- péče o děti a jejich výchova je právem rodičů;
- práva rodičů mohou být omezena a nezletilé děti mohou být od rodičů odloučeny proti jejich vůli jen rozhodnutím soudu na základě zákona;
- rodiče, kteří pečují o děti mají právo na pomoc státu;
- každý má právo na ochranu před neoprávněným zasahováním do soukromého a rodinného života¹³.

Právní dokument, který se věnuje rodinnému právu je zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, který upravuje mimo jiné následující záležitosti:

- uzavírání manželství;
- rozvod manželství;
- zvláštní ustanovení proti domácímu násilí;
- mateřství a otcovství;
- rodičovská odpovědnost;
- osvojení;
- pěstounství;
- ústavní výchova¹⁴.

10 PEMOVÁ, PTÁČEK, 2022, s. 175.

11 Ústava ČR. Článek 4.

12 Ústava ČR. Článek 3.

13 Listina základních práv a svobod. [online]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>.

14 Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. [online]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89#cast2>.

1. 2. Úmluva o právech dítěte

Velmi důležitým mezinárodním dokumentem, který Česká republika ratifikovala 6. února 1991, je Úmluva o právech dítěte, kterou přijalo Valné shromáždění OSN v roce 1989. Mezinárodní smlouvy o ochraně dětí nebo smlouvy, které se zabývaly i ochranou dětí, byly vytvořeny již dříve v průběhu 20. století, mám na mysli tyto:

- Ženevská deklarace práv dítěte, 1924;
- Všeobecná deklarace lidských práv, 1948;
- Deklarace práv dítěte, 1959;
- Mezinárodní pakt o občanských a politických právech, 1976;
- Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech, 1976.

Úmluva o právech dítěte (dále také jen Úmluva) je nicméně nejaktuálnější a proto se jí zde zabývám detailněji. Obsahuje 54 článků, jejichž podpisem jsme se zavázali ctít práva dětí a chránit je před násilím a zneužitím. Práva dětí v Úmluvě jsou obecně totožná s právy ve Všeobecné deklaraci práv a svobod, je zde ale přihlíženo k situacím, do kterých se specificky dostávají právě děti. Pro tuto diplomovou práci jsou důležité zejména články 9, 18 – 21, 24, 28, 34 a 39¹⁵. Tyto články se věnují podpoře rodiny a dítěte, aby nedocházelo k oddělení dítěte od rodiny. Dále Úmluva zavazuje podporovat všestranný rozvoj dítěte bez ohledu na jeho etnicitu nebo postižení. Zavazuje činit „*nezbytná opatření k podpoře tělesného i duševního zotavení a sociální reintegrace dítěte, které je obětí jakékoli formy zanedbání (...), mučení (...) nebo ponižujícího zacházení (...)*“¹⁶

Dle článku 44 předkládají státy, které se k Úmluvě zavázaly, pravidelně zprávy o opatřeních na ochranu práv dětí generálnímu tajemníkovi Spojených národů. Jde o to, sledovat pokrok v uplatňování práv, která Úmluva pojmenovává. „*K zabezpečení tohoto závazku státy zejména přijímají nezbytná vnitrostátní (...) opatření (...)*“¹⁷.

Úmluva jako taková vychází ze základních lidských práv a svobod, ale zohledňuje situace, do kterých se mohou specificky dostávat děti a dospívající. Některé takové situace popisuje například článek 19, odst. 1 Úmluvy:

Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, činí všechna potřebná zákonodárná, správní, sociální a

15 Úmluva o právech dítěte. [online]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-104>.

16 Článek 39 Úmluvy.

17 Článek 34 Úmluvy.

výchovná opatření k ochraně dětí před jakýmkoli tělesným či duševním násilím, urážením nebo zneužíváním, včetně sexuálního zneužívání, zanedbáváním nebo nedbalým zacházením, trýzněním nebo vykořisťováním během doby, kdy jsou v péči jednoho nebo obou rodičů, zákonných zástupců nebo jakýchkoli jiných osob starajících se o dítě.

Jiné oblasti Úmluvy se věnují specificky problematickému rodinnému prostředí a způsobu, jak nahlížet na odebírání dětí z rodin:

Článek 9

1. Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, zajistí, aby dítě nemohlo být odděleno od svých rodičů proti jejich vůli, ledaže příslušné úřady na základě soudního rozhodnutí a v souladu s platným právem a v příslušném řízení určí, že takové oddělení je potřebné v zájmu dítěte. Takové určení může být nezbytným v některém konkrétním případě, například, jde-li o zneužívání nebo zanedbávání dítěte rodiči nebo žijí-li rodiče odděleně a je třeba rozhodnout o místě pobytu dítěte.

2. V jakémkoli řízení podle odstavce 1 se poskytuje všem dotčeným stranám možnost zúčastnit se řízení a sdělit svoje stanoviska.

3. Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, uznávají právo dítěte odděleného od jednoho nebo obou rodičů udržovat pravidelné osobní kontakty s oběma rodiči, ledaže by to bylo v rozporu se zájmy dítěte.

Orgán, který má u nás zodpovědnost za implementaci Úmluvy o právech dítěte je MPSV. Tomu, jak Úmluva posouvá zdejší transformaci sociálně-právní ochrany dětí se věnuji ve druhé kapitole.

1. 3. Zákon o sociálně-právní ochraně dětí

Stěžejním zákonem, kterým se tato práce zabývá, je zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů. Ten vymezuje sociálně-právní ochranu dětí v § 1 takto:

- ochrana práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu;
- zabezpečení náhradního rodinného prostředí pro dítě, které nemůže být trvale nebo dočasně vychováváno ve vlastní rodině;

- ochrana oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění a
- působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny¹⁸.

Tento zákon definuje základní zásady SPOD, ukládá povinnosti obecním úřadům, obecním úřadům s rozšířenou působností a krajům, definuje pojem ohroženého dítěte, upravuje procesy umístování dítěte do NRP či do ústavní výchovy a v neposlední řadě upravuje odměny pro pěstouny a financování Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Pro tuto práci je nutné popsat pojem „ohrožené dítě“. Tomuto se věnuje § 6 zákona o SPOD. Sociálně-právní ochrana dětí se dle tohoto paragrafu zaměřuje zejména na děti,

- jejichž rodiče:
 - zemřeli;
 - neplní povinnosti plynoucí z rodičovské odpovědnosti;
 - nevykonávají nebo zneužívají práva plynoucí z rodičovské odpovědnosti;
- které byly svěřeny do výchovy jiné osoby, pokud tato osoba neplní povinnosti plynoucí ze svěřeni dítěte do její výchovy;
- vedou zahálčivý nebo nemravný život;
- které se opakovaně dopouští útěků od rodičů nebo jiných fyzických či právnických osob odpovědných za výchovu dítěte;
- které spáchaly trestný čin;
- které jsou na základě žádostí rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte opakovaně umístovány do zařízení zajišťujících nepřetržitou péči o děti nebo jejich umístění v takových zařízeních trvá déle než 6 měsíců;
- které jsou ohrožovány násilím mezi rodiči nebo jinými osobami odpovědnými za výchovu dítěte;
- které jsou žadateli o udělení mezinárodní ochrany, azylanty nebo osobami požívajícími doplňkové ochrany, a které se na území ČR nacházejí bez doprovodu rodičů či jiných osob odpovědných za jejich výchovu¹⁹.

Koldinská²⁰ uvádí, že sociálně-právní ochranou dětí se zabývá množství orgánů napříč státní sociální správou, což svědčí o široké škále činností, které se nějakým způsobem podílí na

18 KRAUSOVÁ, NOVOTNÁ, 2006, s. 16.

19 Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

20 In: ŠÁMALOVÁ, Kateřina, VOJTÍŠEK, P. (Eds.). *Sociální správa. Organizace a řízení sociálních systémů*. Praha: Grada, 2021, ISBN 978-80-271-2195-3, s. 323.

ochraně ohrožených dětí. Toto „*může vést k jistému tříštění kompetencí a zavedení chaosu do celého systému.*“ V této práci se nicméně budeme zabývat pouze Orgánem sociálně-právní ochrany dětí a dotkneme se role neziskových organizací, které dnes ve většině případů s OSPOD úzce spolupracují. Téma neziskových organizací a orgánu sociálně-právní ochrany dětí je rozvedeno ve druhé kapitole, která se věnuje transformaci systému péče o ohrožené děti.

1. 4. Stručná historie péče o ohrožené děti v Československu

Nově vzniklé Československo převzalo sociální legislativu z Rakouska-Uherska²¹. V 19. století se ustavilo umístování dětí do pěstounských rodin, kterým se začalo za tuto péči platit. Děti byly umístovány do rodin, které se o ně staraly po dobu šesti let. Poté mohly děti z rodin putovat do ústavní péče. Rodina si dítě mohla ponechat, ale ztrácela nárok na výplatu za péči²². Z druhé poloviny 19. století také Československý stát zdědil síť okresních sirotčinců a na 60 dětských domovů.

Po první světové válce byly nejviditelnější skupinou, která potřebovala sociální péči, váleční veteráni, vdovy a sirotci. Sociální péči zajišťoval stát kombinací veřejnoprávních a soukromoprávních (sem spadaly i církve) institucí. Vznikají dobrovolnické organizace, které svůj kapitál získávají z darů. Za první republiky vzniká ministerstvo sociální péče, Československý červený kříž, Pedagogický ústav, v zákoně je ukotveno sociální pojištění. V této době vzniká zákon č. 256/1921 Sb., o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských. Bubleová²³ uvádí, že dětské domovy v té době měly omezenou kapacitu na 20 míst, aby se zachoval rodinný charakter a tento typ náhradní péče byl brán jako krátkodobý, než dítě přejde do pěstounské nebo jiné péče. Vzniká typ pěstounské péče v rodinných koloniích, které tvořily rodiny v jedné lokalitě (mohlo jich být až 20). Bubleová ještě uvádí jeden typ pěstounské péče, který jako jediný přetrval z období první republiky po komunistickém převratu, a to bylo svěřování dětí cizím osobám²⁴. Na základě soukromé dohody bylo dítě předáno do péče jiným osobám než rodičům bez asistence soudu.

V druhé polovině 20. let se staví Masarykovy domovy v Krči dle plánů renomovaného architekta Bohumíra Kozáka a jeho bratra Ladislava. Slavnostně byla dnešní Fakultní

21 MATOUŠEK, Oldřich. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-473-7, s. 118.

22 GABRIEL, Zbyněk a Tomáš NOVÁK. *Psychologické poradenství v náhradní rodinné péči*. Praha: Grada, 2008, ISBN 978-80-247-1788-3, s. 13.

23 BUBLEOVÁ, Věduna. *Historický vývoj péče o opuštěné děti u nás*. In: Kolektiv autorů. *Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém*. Praha: IREAS, 2007, ISBN 978-80-86684-47-5, s. 200.

24 BUBLEOVÁ, 2007, s. 201.

Thomayerova nemocnice otevřena roku 1928 ale stavební práce pokračovaly dál, postupně vznikly Ústav mateřství a Dětská karanténa. Parcela tehdy stála uprostřed přírody, město se k areálu přiblížilo až v padesátých letech. V době svého vzniku zde vedle chorobinců a starobinců byla také dětská ozdravovna, dětský chorobinec pro nevyлéčitelně nemocné a tři dětské ústavy, které poskytovaly celkem asi 500 lůžek²⁵. Celý areál byl koncipován jako město ve městě, nechyběly zde místa pro kulturu ani sport. Za druhé světové války zde některé pavilony sloužily jako vojenská nemocnice, po skončení válečného konfliktu sloužilo sociálním potřebám již jen 250 lůžek a i tato byla nakonec roku 1953 zrušena. Následujícího roku byly Masarykovy ústavy přejmenovány na Thomayerovu nemocnici²⁶, zde se také nachází jeden z pražských domovů pro děti do tří let.

Pojem „sociálně právní ochrana mládeže“ pochází z 50. let dvacátého století. Po několik let zavládla tvrdá oficiální komunistická linie. V roce 1951 se ruší Ministerstvo sociální péče a jeho agenda se převádí na jiné rezorty. Zdá se, že právě zde leží základ toho, že systém péče o ohrožené děti je dodnes kompetenčně roztržštěn²⁷. Agenda sociálně právní ochrany dětí byla tehdy rozdělena mezi Ministerstvo zdravotnictví (zřizování ústavních zařízení pro děti do 3 let věku), Ministerstvo spravedlnosti (zřizování výchovných ústavů – „polepšoven“) a Ministerstvo školství, věd a umění (dětské domovy, ústavy pro hendikepovanou mládež). Z první poloviny padesátých let pochází také zákon č. 69/1952 o sociálně-právní ochraně mládeže, kde se v duchu komunistické ideologie klade důraz na ústavní péči, děti mohly být svěřeny do náhradní rodinné péče *„jen v rodině, která skýtá záruku, že dítě bude vychovááno v lásce k lidově demokratickému státu.“*²⁸ Po pěti letech je tento zákon novelizován zákonem o osvojení. Zaniká Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče, *„protože v té době převládá (...) názor, že v budoucnu nebudou sociální pracovnice potřeba.“*²⁹ Na vedoucí pozice tedy usedli nejčastěji režimní loajální lidé, nicméně v praxi se dál pokračovalo tak, aby byla sociální pomoc stále na co nejvyšší úrovni a dostupná.

Problém kolektivních zařízení spočíval jednak v nárůstu kapacity, čímž zanikl rodinný charakter ústavů pro děti, ale také v tom, že se dětské domovy zřizovaly mimo běžnou společnost – například v zámčích a kláštorech, které byly zestátněny³⁰.

25 MATĚJKA, I. (Eds.). *Slavné stavby Prahy 4*. Praha: FOIBOS, a. s., 2008, ISBN 978-80-87073-11-7, s. 112.

26 Ibid.

27 MACELA, M., D. HOVORKA, A. KŘÍSTEK, K. TRUBAČOVÁ a Z. ZÁRASOVÁ. *Zákon o sociálně právní ochraně dětí. Komentář*. 2. vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2019, ISBN 978-7598-481-4, s. 3.

28 Veřejný ochránce práv. *Zpráva ze systematických návštěv. Zdravotnická zařízení poskytující péči dětem do 3 let věku. Kojenecké ústavy*. Brno, 2013. [online]. Dostupné z: https://www.ochrance.cz/uploads-import/ochrana_osob/2013/NZ-25_2012-kojenecke-ustavy.pdf, s. 7.

29 MATOUŠEK, 2001, s. 126.

30 BUBLEOVÁ, 2007, s. 202.

Nakonec se v roce 1968 „sociální“ ministerstvo – teď již pod názvem Ministerstvo práce a sociálních věcí – obnovuje. V šedesátých letech je také vydán zákon č. 94/1964 Sb., o rodině, který ruší zákon z roku 1952. V novém zákoně se hovoří o „účasti společnosti“ při výkonu práv a povinností rodičů a v péči o děti byly úkolovány národní výbory³¹. V šedesátých letech se také začala více podporovat pěstounská péče, o což se výrazně zasadili Matějček, Langmeier nebo Dunovský. Zákon č. 94/1964 Sb. byl jemně novelizován (v letech 1975 a 1988) a práce na novém zákoně o sociálně právní ochraně dětí byly zahájeny v polovině devadesátých let. Současný zákon o sociálně právní ochraně dětí nakonec vešel v platnost těsně před začátkem nového tisíciletí jako zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

1. 5. Současná institucionální péče o ohrožené děti v Česku

Na našem území máme několik typů rezidenční péče o děti a dospívající, které mají v gesci MZ, MPSV a MŠMT. V kontextu současné novely se soustředím zejména na ta zařízení, která slouží pro umístování nejmenších dětí a která budou v nejbližších letech procházet výraznou transformací, kdy po roce 2024 již nebudou přijímat děti do věku tří let, kromě situace, kdy jejich zdravotní stav vyžaduje dlouhodobou lůžkovou péči. Pemová a Ptáček k tomuto uvádějí, že *„má-li být proces transformace v oblasti institucionální péče o ohrožené děti úspěšný, není možné jen instituce zrušit. Je především nutné vytvořit páteří síť podpůrných služeb, včetně zákonné povinnosti subjektů veřejné správy (...) tato zařízení zřizovat (...)“*³². Část těchto služeb by měly naplňovat transformované objekty kojeneckých ústavů a Domovů pro děti do tří let. Následující podkapitoly se zabývají institucionální péčí v současném Česku.

1. 5. 1. Dětské domovy do 3 let

Na území Česka je momentálně 23 zařízení pro děti do 3 let, nejčastěji se používá název „dětský domov pro děti do 3 let“, běžně se také užívá zkratka DDD3. Domovy pro děti do 3 let, z nichž dva nesou název Dětské centrum, jsou v každém kraji České republiky, kromě kraje Zlínského a Jihočeského³³. Statistická data ohledně těchto lůžkových zařízení poskytuje Ústav

31 MACELA a kol., 2019, s. 4.

32 PEMOVÁ, PTÁČEK, 2022, s. 234.

33 MPSV. *Dětské domovy pro děti do 3 let věku. Závěrečná zpráva ze zjišťování realizovaného MPSV na jaře 2023.* [online]. Dostupné z: <http://www.pravonadetstvi.cz/files/files/DD3-Zaverecna-zprava-2023.pdf>.

zdravotnických informací a statistiky ČR. Počet dětí v těchto domovech setrvale mírně klesá, jak můžeme vidět v následující tabulce, a tento trend se používal mj. jako argument pro transformaci kojeneckých ústavů. Statistika ÚZIS momentálně končí rokem 2020.

Tabulka 3: Počty dětí celkem v DDD3 a Dětských centrech:

rok	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
dětí	1.397	1.233	1.213	1.174	1.037	922	876	818	778

Zdroj: ÚZIS, dostupné z: <https://www.uzis.cz/res/f/008405/nzis-rep-2021-k33-a410-detske-domovy-pro-deti-do-3-let-veku-a-detska-centra-2020.pdf>.

Doplněním statistiky ÚZIS pro tuto práci využívám Závěrečné zprávy ze zjišťování, které vydává každoročně MPSV. Nejaktuálnější zpráva z Dětských domovů pro děti do tří let je z jara 2023. MPSV uvádí, že tou dobou bylo v DDD3 celkem 410 dětí a z toho 142 dětí byly děti do tří let věku (včetně). Jedná se tedy o sourozenecké skupiny, popřípadě nezletilé matky, které tvoří celkový počet dětí v těchto zařízeních.

V občanském zákoně, § 958, je uvedeno, že ústavní péče přichází na řadu až ve chvíli, kdy ostatní formy NRP nebylo možné uplatnit. U nejmenších dětí je tato forma péče v drtivé většině využita na přechodnou dobu a děti pak dále putují do nějaké formy NRP nebo zpět k biologické rodině. Tato zařízení se dokážou postarat o děti postižené, o děti zraněné týráním, děti zanedbané a naplnit potřebu zdravého fyziologického rozvoje. Možný je také pobyt jednoho rodiče s dítětem společně v těchto zařízeních. DDD3 mají různé zřizovatele, kapacitu i zaměření. Dětské centrum Praha – Krč se například specializuje na práci s matkami, které trpí závislostí na návykových látkách a sídlí v areálu velké nemocnice, kde je dostupné veškeré zdravotnické vybavení. Dětské centrum Plzeň má několik budov a zaměřuje se na děti s hendikepem a zároveň provozuje i ZDVOP. Pro vážně nemocné děti a děti s těžkým hendikepem se specializuje Dětské centrum Strančice³⁴. Sledování institucionální péče se věnuje mimo ministerstva a OSPOD také Kancelář Ombudsmana, která opakovaně navštěvuje zařízení pro děti do 3 let věku.

1. 5. 2. Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc

Děti ve věku do tří let také mohou být umístěné v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (dále jen ZDVOP), které je určeno všem dětem ve věku 0 – 18 let, pokud jejich život,

³⁴ PEMOVÁ, PTÁČEK, 2022, s. 246.

zdraví, příznivý vývoj nebo základní lidská práva jsou vážně ohroženy. ZDVOP spadá spolu se zařízeními sociálně výchovné činnosti, zařízeními odborného poradenství pro péči o děti a výchovně rekreačními tábory pro děti do okruhu zařízení sociálně-právní ochrany a jeho právní status upravuje zákon o SPOD. ZDVOP má jasně vymezenou dobu setrvání dítěte, a to na 3 měsíce. Tuto dobu jde prodloužit na 6 měsíců, maximálně na 12 po sobě jdoucích měsíců. O umístění a době setrvání rozhoduje vždy soud, většinou na základě žádosti OSPOD nebo rodičů, případně samotného dítěte. Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc má mít rodinný charakter a tedy jeho lůžková kapacita byla stanovena na 28 míst, nově vzniklá zařízení mají ze zákona povolenu kapacitu 20 míst. Jeden zaměstnanec se dle zákona stará nejvýše o 4 děti³⁵. Dohled nad těmito zařízeními vykonává úřad práce (tedy MPSV) prostřednictvím inspekce sociálních služeb³⁶.

1. 5. 3. Zařízení pro výkon ústavní výchovy

Občanský zákoník upravuje tyto instituce jako zařízení pro výkon ústavní výchovy, obecně se jim také říká školská zařízení, kromě výchovných ústavů – ty jsou vedena jako zařízení ochranné výchovy.

Soud v případě nezbytnosti, a pokud dítě ze závažných důvodů nemůže setrvat v biologické rodině, nařizuje ústavní výchovu³⁷. Zákon tato zařízení dělí následovně:

- dětské domovy;
- dětské domovy se školou;
- výchovné ústavy;
- diagnostické ústavy.

Dětské domovy slouží dětem, u kterých není zjištěna závažná porucha chování a mohou být zde ubytovány i nezletilé matky spolu se svými dětmi³⁸. Počet dětí umístěných v těchto zařízeních ve věkovém rozmezí 3 – 18 let se v posledních letech stabilně drží lehce nad 4.000 a nejvyšší počty umístěných dětí jsou v Ústeckém kraji³⁹. Dětské domovy se školou naopak přijímají děti s poruchami chování, s uloženou ochrannou výchovou a také nezletilé matky se

35 § 42 (4) zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

36 PEMOVÁ, PTÁČEK, 2022, s. 242.

37 § 971 – 974 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012>

38 PEMOVÁ, PTÁČEK, 2022, s. 273.

39 Ibid.

svými dětmi. Jde o děti od věku šesti let, aby se mohly zúčastnit školní docházky v rámci domova. Počty dětí v dětských domovech se školou jsou výrazně nižší než v dětských domovech, pohybují se v řádu vyšších stovek a nejvyšší počty takto umístěných dětí jsou v Ústeckém a Libereckém kraji⁴⁰.

Výchovné ústavy jsou pro děti starší 15 let, výjimečně pro děti od 12. roku života, je-li nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova. Jedná se o děti se závažnými poruchami chování a tyto ústavy slouží jako výchovné, vzdělávací a socializační instituce⁴¹. Celkový počet dětí se od školního roku 2008/2009 lehce snižuje, nyní osciluje kolem počtu 1.000 dětí.

Diagnostický ústav je specifický tím, že poskytuje odborné vyšetření dítěte, zjišťuje úroveň znalostí a reaguje na specifické vzdělávací potřeby tak, aby to bylo v souladu s potřebami konkrétního dítěte. Počty dětí v diagnostických ústavech také soustavně mírně klesají a to od školního roku 2009/2010 a pohybují se kolem počtu 400.

1. 6. Formy NRP v současném Česku

V české legislativě je ukotveno několik typů náhradní rodinné péče. Tyto typy, nebo instituty, se liší v právech a povinnostech jak pečujících osob tak biologických rodičů, a liší se také formou odměny pro pečující osobu. O formě náhradní výchovy rozhoduje vždy soud. Tato kapitola se věnuje jednotlivým formám náhradní rodinné péče. Jde o tyto formy NRP:

- Osvojení (adopce);
- svěřením do péče jiné osoby než rodiče;
- pěstounská péče;
- pěstounská péče na přechodnou dobu;
- poručenství, pokud poručník o dítě osobně pečuje⁴².

Všechny formy náhradní rodinné péče mají přednost před ústavní výchovou⁴³. Formy NRP se vyvíjely v čase a jsou důkazem, jak individuální a různorodé jsou situace rodin a ohrožených dětí. Ve všech typech NRP je výrazný podíl péče osob, které jsou v příbuzenském svazku s

40 PEMOVÁ, PTÁČEK, 2022, s. 280.

41 Ibid, s. 281.

42 KRAUSOVÁ, NOVOTNÁ, 2006, s. 54.

43 § 971 (1) zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

děťmi odebranými biologickým rodičům, často jde o prarodiče.

1. 6. 1. Osvojení

Osvojení, nebo také adopce, právně nahrazuje biologickou rodinu v tom smyslu, že osvojitelé přijímají všechna práva a povinnosti rodičů a vzniká zde právně vztah jako mezi rodiči a dětmi. Vztah dítěte k původní rodině zaniká. Institut osvojení je rozlišován následně:

- Osvojení nezrušitelné, takto lze osvojit jen dítě starší 1 roku;
- Osvojení prosté, lze zrušit na návrh osvojitele nebo osvojenice;
- Osvojení mezinárodní, které zajišťuje Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí v Brně.

Osvojení probíhá za situací, kdy se biologičtí rodiče zříkají svých rodičovských práv a povinností a dávají souhlas s osvojením dítěte, dále pokud rodiče neprojevují opravdový zájem o své dítě po dobu tří měsíců (tato lhůta byla dříve šestiměsíční) anebo jsou svých rodičovských práv zbaveni soudem. Před tím, než soud rozhodne o osvojení, dítě musí být podle § 69 po dobu nejméně tří měsíců v péči budoucího osvojitele. Tento paragraf také ustanovuje, že v situaci kdy je dítě umístěné v ZDVOP, nebo v ústavu z rozhodnutí soudu, nebo z vůle rodičů, tak o jeho svěření do péče budoucích osvojitelů rozhodne OSPOD – této situaci se říká předadopční péče.

1. 6. 2. Svěření do péče jiné osoby než rodiče

Svěření dítěte do péče jiné osoby upravují § 953 - § 957 občanského zákoníku⁴⁴. Soud tak rozhodne, vyžaduje-li to zájem dítěte a fyzická osoba poskytuje záruku jeho řádné výchovy a se svěřením dítěte souhlasí. Při vybírání vhodné osoby soud dává zpravidla přednost příbuznému dítěti. Soud také vymezí rozsah práv a povinností této fyzické osoby k dítěti. Je na místě zdůraznit, že svěření dítěte do péče jiné osoby než rodiče velmi často znamená, že děti jsou umístěny u prarodičů nebo sourozenců svých biologických rodičů. Samo o sobě nese toto uspořádání v sobě pozitivní potenciál toho, že dítě nějakým způsobem zůstává ve své biologické rodině a je tak zachována jeho identita, zároveň jsou zde také rizika, která se pojí s

44 Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

traumatizací dítěte, které muselo opustit své rodiče. Také věk a zdravotní stav prarodičů může při péči o dítě přinášet komplikace, ekonomická situace prarodičů pobírajících důchod může být obtížně slučitelná s péčí o vnouče, často komplikované vztahy v rodinách nesou s sebou rizika ohledně bezpečného rozvoje dětí⁴⁵ atd.

1. 6. 3. Pěstounská péče

Krausová a Novotná uvádějí, že do pěstounské péče bývají umístěny takové děti, u kterých existuje silná vazba na biologické rodiče a osvojení pro ně není vhodnou formou NRP⁴⁶. Pěstoun nemá vůči dítěti vyživovací povinnost a jeho záležitosti spravuje jen v běžných věcech. Pěstouny se mohou stát jak osoby, které žijí v manželství, tak i osoby jednotlivci, lidé žijící v partnerském svazku bez uzavření manželství, rodiny s vlastními dětmi i s dětmi přijatými do náhradní rodinné péče. Pěstounská péče končí zletilostí dítěte, nebo rozhodnutím soudu⁴⁷. Jde o institut, který předpokládá trvalejší dobu péče, není vnímán jako řešení krátkodobých krizových situací. Dítě se do pěstounské péče svěruje, když původní rodina chronicky selhává a pěstouni při převzetí dítěte podepisují s OSPOD dohodu o výkonu pěstounské péče. Ta mimo jiné obsahuje specifikace práv a povinností pěstounů podle konkrétních potřeb dítěte. Na ty by pak měly být navázány vzdělávací aktivity pěstounů⁴⁸. Pěstounská péče je nejvyužívanější institut pro trvalou náhradní rodinnou péči a mnoho pěstounů je zároveň příbuznými dětí. Tady se užívá pojmosloví „zprostředkovaná“ pěstounská péče a „nezprostředkovaná“ pěstounská péče. To rozlišuje situace, kdy se cizí pěstoun ujímá dítěte prostřednictvím krajského úřadu a OSPOD a kdy se dítěte ujímá pěstoun, který dítě již zná. Pěstouni pobírají odměnu, která se odvíjí čistě podle počtu dětí svěřených do péče. Výši odměn ukazuje následující tabulka.

Tabulka 4: Odměna pěstouna před novelizací č. 363/2021.

	1 dítě	2 děti	3 děti	Každé další dítě
V „hrubé“ mzdě	12.000,-	18.000,-	30.000,-	+ 6.000,-

Zdroj: MPSV: <https://www.mpsv.cz/web/cz/-/senat-podporil-posileni-pestounske-pece>.

45 PEMOVÁ, PTÁČEK, 2022, s. 219.

46 KRAUSOVÁ, NOVOTNÁ, 2006, s. 56.

47 Ibid.

48 PEMOVÁ, PTÁČEK, 2022, s. 218.

Novela č. 363/2021 nově váže odměny pěstounů na minimální mzdu a životní minimum. Od roku 2022 tak platí, že odměna u „profesionální“ pěstounské péče zprostředkované krajským úřadem se vypočítá přes násobky minimální mzdy, nezprostředkovaná pěstounská péče, se počítá násobky životního minima. U dětí s nějakým stupněm závislosti jsou násobky vyšší, například u zprostředkované péče je u prvního dítěte v PP násobek minimální mzdy 1,0 ale pokud jde o dítě s prvním stupněm závislosti, jde o násobek 1,2. U dítěte s vyšším stupněm závislosti jde o násobek 2,0. Pro základní srovnání využívám tabulku MPSV, důležité ale je, že odměny pěstounů nyní budou odvislé od minimální mzdy a životního minima a nebudou tak stagnovat.

Tabulka č. 5: Odměna pěstouna dle novely č. 363/2021 Sb.

Pěstounská péče	1 dítě	2. dítě	3. dítě	Každé další dítě
Zprostředkovaná	15. 200,-	22. 800,-	30. 400,-	+ 7. 600,-
Nezprostředkovaná	8. 878,-	17. 756,-	26. 634,-	+ 8. 878,-
Prarodiče	6. 948,-	13. 896,-	20. 844,-	+ 6. 948,-

Zdroj: MPSV: <https://www.mpsv.cz/web/cz/-/senat-podporil-posileni-pestounske-pecce>.

Odměna pěstounů je považována za příjem ze závislé činnosti a jako taková podléhá danění. U nezprostředkované pěstounské péče osoby pečující získávají příspěvek, který je nižší než odměna zprostředkovaných pěstounů, ale nepodléhá žádnému danění.

Pěstouni musí přijmout tři důležité povinnosti, jde o

- vzdělávání – každoročně v rozsahu 24 hodin;
- umožnění styku dítěte s jeho biologickými rodiči;
- spolupráci se zaměstnancem pověřeným sledováním vývoje dítěte.

Žadatelé o pěstounství procházejí povinnou přípravou a posuzováním a teprve poté mohou přijmout dítě do péče. V případě, že příbuzný nebo osoba blízká dítěte žádá o svěření do péče přímo u soudu a tento jim vyhoví, jde o tzv. nezprostředkovanou péči. Takoví pěstouni v Česku neprocházejí psychologickým výběrem jako žadatelé o pěstounství, osvojení a pěstouni na přechodnou dobu. Pěstounství je upraveno občanským zákoníkem paragrafy 958 – 970.

1. 6. 4. Pěstounská péče na přechodnou dobu

Osoby, které pečují o děti po kratší časový úsek, jsou nazývány „přechodní pěstouni“ nebo „pěstouni na přechodnou dobu“. V občanském zákoníku je tato forma péče zmíněna v § 958, upravuje ji v detailu ZSPOD v § 27a. Obecně se také používá zkratka PPPD či pojem „profesionální pěstounská péče“ a pokud jde o děti ve věku do tří let, používá se výraz „raná pěstounská péče“. V této práci budu používat zejména zkratku PPPD a označení „pěstouni na přechodnou dobu“.

PPPD je v zákoně ustanovena od roku 2006 v rámci tehdejší novelizace zákona o SPOD. Vznikla jako rodinná alternativa k ústavní péči, pokud se předpokládalo, že se dítě v krátkém čase vrátí zpět do původní rodiny, anebo bude pokračovat do dlouhodobé pěstounské péče. Pěstouni na přechodnou dobu tehdy byli placeni jen po dobu, kdy pečovali o svěřené dítě. Soud každé tři měsíce kontroloval, zda je tato forma péče nadále potřebná a pěstouni na přechodnou dobu měli povinnost úzce spolupracovat s OSPOD a biologickými rodiči, případně s budoucími pěstouny.

V roce 2013 vešel v platnost nový občanský zákoník a zákon o SPOD byl tak po šesti letech opět novelizován. Novela č. 401/2012 Sb. mimo jiné zavedla nárok na doprovázení pěstounských rodin. Od této chvíle se užívá pojem osoba v evidenci, který značí, že fyzická osoba je vedena v evidenci osob, které mohou vykonávat PPPD. Zde je také již zavedeno, že pěstoun na přechodnou dobu dostává odměnu od státu i ve chvílích, kdy zrovna nemá v péči žádné dítě. Pěstouni na přechodnou dobu mají o něco vyšší rozsah vzdělávání než pěstouni, povinnost přípravy je v rozsahu 72 hodin.

Pěstouni na přechodnou dobu mají být připraveni přijmout dítě v řádu hodin, záměrem bylo rozšíření služeb pro děti v krizi a pro nejmladší děti, aby nemusely být umístěné v institucionální péči⁴⁹. Z tohoto důvodu také v případě PPPD neprobíhá proces zprostředkování NRP jako u dlouhodobé pěstounské péče. Smyslem pěstounské péče na přechodnou dobu má být poskytnutí času původní rodině, aby mohla vyřešit svoji nepříznivou situaci a upravit své poměry tak, aby mohla převzít dítě zpět do péče. V případě, že tohoto nelze dosáhnout, má PPPD fungovat jako bezpečné prostředí pro dítě, kterému se hledá náhradní rodinná trvalá péče⁵⁰. Pěstounská péče na přechodnou dobu je vnímána jako plně profesionální služba. Tomu odpovídá i posuzování zájemce o tuto službu. Nejde také jen o osobu, která se stane pěstounem, posuzuje se motivace k pěstounství, jeho rodinné zázemí,

49 PEMOVÁ, PTÁČEK, 2022, s. 209.

50 Ibid, s. 210.

děti, které žijí ve společné domácnosti. Odborné posuzování se dále zaměřuje na psychický stav, osobnost pěstouna, zdravotní stav a náboženské a kulturní prostředí žadatele⁵¹.

V zahraničí také existují specifické formy této NRP, třeba týdenní nebo víkendová pěstounská péče, terapeutická péče apod.⁵²

Odměna pěstouna na přechodnou dobu se od 1. ledna 2022 váže na minimální mzdu, a to základním násobkem 1,8.

1. 6. 5. Poručenství

Poručenství je upraveno občanským zákoníkem v paragrafech 928 - 942⁵³. Soudem ustanovený poručník vychovává a zastupuje dítě a spravuje jeho majetek⁵⁴, je tedy jeho zákonným zástupcem. Jedná se o situace, kdy rodiče nezletilého dítěte zemřeli, byli zbaveni rodičovských práv a povinností nebo jim byla tato pozastavena, nebo nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu. Poručník podává soudu zprávy o osobě dítěte a o jeho vývoji a také předkládá účty ze správy jeho jmění⁵⁵. I v případě poručenství (tak jako u pěstounství a péče jiné osoby) se poručníkem často stávají prarodiče nebo jiní příbuzní.

51 PEMOVÁ, PTÁČEK, s. 349.

52 Ibid, s. 206.

53 Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

54 KRAUSOVÁ, NOVOTNÁ, 2006, s. 61.

55 § 934 Zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

2. Transformace politiky náhradní rodinné péče v Česku

V předešlé kapitole byla shrnuta současná praxe ČR v oblasti náhradní rodinné péče a ústavní péče o děti. Druhá kapitola teoretické části se věnuje proměnám zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Soustředí se na novelizace z let 2006 a 2012, které byly navázány na přijímání dalších souvisejících a pro rodinnou politiku a politiku sociálně-právní ochrany dětí významných zákonů. Kapitola pojednává o nových opatřeních, která v zákoně ukotvuje nejnovější novela z roku 2021, a věnuje se teorii o pracovnících první linie a výkonům činnosti pracovníků OSPOD.

Transformace je v této diplomové práci chápána ve významu změny. Tento pojem používají představitelé MPSV a dalších institucí v souvislosti s úpravami a systémovými změnami v zákoně.⁵⁶ MPSV deklaruje cíle transformace takto:

- Zajistit individuální přístup k dítěti;
- podporovat kvalitu života rodiny;
- minimalizovat jakoukoli diskriminaci;
- podporovat všestranný rozvoj dítěte v domácím prostředí, anebo v prostředí náhradní rodinné péče, a
- podporovat účast dítěte na rozhodování o jeho osobě.⁵⁷

Podkapitola 2. 2. přibližuje oblast veřejné správy, a to skrze pracovní náplň a povinnosti zaměstnanců instituce OSPOD, která figuruje jako instituce, kde probíhá nabídka a příjem sociálních služeb definovaných zákonem. Změny zákona se přímo dotýkají samozřejmě klientů – rodin a dětí v obtížné životní situaci, ale také liniových pracovníků a dalších odborníků, kteří v této oblasti pracují.

Na tomto místě je vhodné vysvětlit, jak je přístupováno k ZVO *Jaká je zkušenost pracovníků OSPOD s výkony činnosti v oblasti NRP a ústavní péče v kontextu novelizace zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí?*

Termín zkušenost je v této práci chápán jako zdroj poznatků člověka o světě.⁵⁸ Skrze tyto

56 JŮZOVÁ KOTÁLOVÁ, Kristýna, Jana POLÁKOVÁ a Pavel HOUŠKA. *Inovace v práci s ohroženými dětmi a rodinami*. Praha: MPSV, 2019. ISBN 978-80-7421-199-7.

57 Ibid, s. 9.

58 HARL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Velký psychologický slovník*. Vydání 4. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-686-5, s. 692.

poznatky se člověk učí a interaguje se světem. Zkušenost, tak jak je pojmána ve ZVO, je aktivním prvkem paměti⁵⁹ a ovlivňuje rozhodování pracovníků. V rámci této práce je tento prvek paměti chápán jako jeden z klíčových hybatelů jednání pracovníků a jako prostředek ke sdílení pracovních zážitků. Zkušenost se pokouším zkoumat prostřednictvím dotazů na pracovní zážitky, na názory pracovníků ohledně jejich práce a na pocity „naplnění“ pracovních požadavků či potřeb.

Výkony činnosti náhradní rodinné péče a výkony související s ústavní péčí jsou předmětem zkoumání proto, že aktuální novela se velkou měrou týká těchto oblastí v rámci SPOD, a to zvyšováním odměn pěstounům a státního příspěvku pro ZDVOP, dále uzákoněním věkové hranice pro umístění do ústavní péče. Tyto změny popisuje podkapitola 2. 5.

Orgán sociálně-právní ochrany dětí dnes úzce spolupracuje s různými neziskovými organizacemi a proto jim bude věnována vlastní, stručně pojatá podkapitola.

V rámci sociální reformy po roce 1989 byl mj. přeorganizován systém sociálního zajištění a byl vytvořen systém státní sociální podpory⁶⁰. Tento nástroj povinné solidarity je orientován především na rodiny s dětmi a agendu má na starosti Úřad práce. Ten je podřízen MPSV a systémově provázán s OSPOD, který se od počátku tisíciletí řídí zákonem o SPOD v platném znění. V této kapitole se tedy věnuji jednak změnám v politice náhradní rodinné péče, tak také instituci orgánu sociálně-právní ochrany dětí jako nositeli veřejné politiky ČR v dané oblasti. Termín politika je v této práci chápán tak, jak jej definuje Winkler⁶¹, tedy jako proces a systém zároveň. Odkazuje na anglické rozlišení termínů *politics* a *policy*. Zatímco *politics* označuje politické systémy jako takové (rodinná politika apod.), *policy* je termín pro „dělání“ politiky – jednání aktérů (jednotlivců nebo skupin) nebo „*program činnosti*“.⁶² V českém prostředí můžeme politiku rozdělit na veřejnou politiku a veřejnou správu, tyto na sebe navazující systémy používají rozdílné pojmosloví i metodický aparát⁶³.

Pro teoretické uchopení činnosti orgánu sociálně-právní ochrany dětí využívám teorii *Street-level Bureaucracy*, které se věnují v následující podkapitole.

59 HARTL, HARTLOVÁ, 2010, s. 692.

60 ŠÁMALOVÁ, VOJTÍŠEK, 2021, s. 49.

61 WINKLER, Jiří. *Organizace implementačního procesu. Institucionální hledisko analýzy*. Brno: MU, 2014, ISBN 978-80-210-7822-2, s. 22.

62 Ibid, s. 19.

63 Ibid, s. 22.

2. 1. Street-level Bureaucracy

Lipskyho teorie *Street-level Bureaucracy* pojednává o státních zaměstnancích, kteří ve své práci přicházejí denně do styku s občany. Teorie se vztahuje na ty úředníky a pracovníky placené z veřejného rozpočtu, kteří jsou nositeli nějaké autority a služeb zároveň. Týká se policistů, sociálních pracovníků, učitelů nebo soudců nižší instance⁶⁴.

Lipsky se zabýval tím, jakou roli ve veřejné politice linioví pracovníci zaujímají a čím je tato role význačná. Ve své teorii pojednává o dopadu jednání a rozhodnutí těchto úředníků na implementaci veřejné politiky a jejích programů. Tím, že linioví pracovníci jsou těmi, kteří se setkávají s občany, si skrze ně občané vytváří náhled na tu kterou veřejnou politiku.

Linioví pracovníci jsou chápáni jako účastníci politického procesu a teorie *street-level bureaucracy* popisuje, jak tito pracovníci v tomto procesu konají. Lipsky předpokládá, že většina lidí, kteří se rozhodnou dělat práci liniového pracovníka, ji alespoň z části chtějí dělat proto, aby pomáhali ostatním lidem. Tato jejich touha může být ve státní správě vystavena velkému zpochybnění. Existuje poměrně značný rozdíl mezi státní správou a soukromou sférou. Sociální pracovníci si například mohou vybrat, zda půjdou pracovat na úřad nebo do neziskové organizace, policisté ani soudci tuto volbu naopak nemají⁶⁵.

Linioví pracovníci dle této teorie čelí náročným podmínkám práce, které nedovolují podávat takový výkon, jaký by si přáli. Tyto podmínky zahrnují stres, časovou náročnost práce nebo dlouhodobě podhodnocené zdroje – tím se myslí zejména nedostatek pracovníků na počet klientů. Toto vyvolává potřebu odbavit velké množství klientů v krátkém časovém úseku a zapříčiňuje to vytváření rutinních postupů a vzorců práce. Linioví pracovníci také pracují v prostředí, kde jsou na nejnižší úrovni hierarchického uspořádání organizace, a potýkají se s dvojznačnými, vágními či rovnou rozpornými očekáváními nadřízené instituce⁶⁶. To se může týkat toho, že výkon těchto pracovníků bývá obtížně měřitelný a chování klientů nelze předjímat, obzvláště jde-li o nedobrovolné klienty⁶⁷. Lipsky uvádí, že některá dilemata jsou prakticky neřešitelná. Pokud bychom zavedli, aby ve státních školách byly třídy po deseti žácích, či aby jeden sociální pracovník měl jen tolik případů, kolik jich zvládne zpracovat individuálně a s osobním nasazením, finanční nákladnost by byla příliš vysoká⁶⁸.

Velká část teorie se zabývá způsoby práce liniových pracovníků, jde zejména o:

64 LIPSKY, 2010, s. 3.

65 Ibid, s. 185.

66 Ibid, s. 27.

67 Ibid, s. 28.

68 Ibid, s. 37.

- Organizace práce – práce přichází nepravidelně, pracovník musí svůj čas dělit mezi jednotlivé „akce“, ať už jde o přímou práci, krizovou situaci klientů, administrativu, komunikaci s ostatními profesionály apod.
- Přidělování klientů – klient je organizován systémem, musí se objednávat na schůzky, nebo strpět číslovaný systém pořadníku. Tedy pořadník zvýhodňuje například ty, kteří si mohou dovolit počkat, až na ně přijde řada⁶⁹.
- Rutinní činnosti pro „odbavení“ většího množství klientů.

Klient musí přijít za službou a je „zprocesován“ vyplňováním formulářů, nebo podroben rutinnímu rozhovoru. Takto je mj. uplatňována rutina při získávání informací, které pracovník potřebuje, co neefektivněji. Vysoký stupeň rutinizace může vést k tomu, že pracovník přestane mezi klienty rozlišovat⁷⁰. To, že klienti musí často přijít za „službou“ je dáno ekonomickou efektivitou, ale také bezpečností pracovníků, kteří jsou mimo kancelář méně chráněni⁷¹. Pracovníci samozřejmě chodí i do terénu, ale liniové byrokracie se vyznačují tím, že preferují, aby klient přišel do jejich prostředí, ne naopak.

Lipsky svoji teorii nestaví jako kritiku systému, používá ji k vysvětlování jevů, které vznikají v organizacích, které mají za úkol věnovat se velkému množství lidí v mnohdy náročných situacích a protože se jedná o instituce řízené státem, musí splňovat nějaké parametry nároků, které jsou na ně ze strany občanů kladeny (o uplatňování lidských práv nemluvě). Lipsky například jako jedno doporučení pro budoucnost praxe liniových institucí uvádí, že by se měla posilovat občanská společnost a to tak, aby lidé byli více vtahováni do řešení svých potíží.

V českém prostředí na teorii street-level bureaucrats navazují a inspirují se jí například Pavel Horák s Markétou Horákovou nebo Kulhavý. Tito autoři zkoumají kvalitu veřejných programů a jejich zacílení, nebo jednání liniových pracovníků vůči klientům⁷².

Roli, pracovní podmínky a způsoby i šíří diskrece liniových pracovníků a její užívání je vhodné studovat zejména tehdy, když chceme pochopit a zlepšovat fungování, dostupnost nebo efektivnost státní správy. Organizace, které zaměstnávají pracovníky první linie, mohou skrze tuto teorii a následující teorie, zjišťovat důvody selhávání veřejných programů, zvyšovat kvalitu navrhovaných veřejných politik a zlepšovat své prostředí.

69 LIPSKY, s. 95.

70 Ibid, s. 121.

71 Ibid, s. 120.

72 HORÁK, HORÁKOVÁ, 2009. HORÁK, KULHAVÝ, 2008. HORÁK, 2004.

2. 2. Výkony činnosti orgánu sociálně-právní ochrany dětí

V postmoderní společnosti chápeme rodinu jako malý systém, kde každý člen může rozvíjet svůj osobní potenciál, ovšem „*harmonizace rozdílných zájmů jednotlivců žijících v rodině (je) náročným úkolem. Konflikty osobních a generačních zájmů v rodině mají občanům pomáhat řešit také sociální služby.*“⁷³

Pro komplexní pokrytí potřeb rodiny stát vytváří organizace, které pokrývají jednotlivé agendy, anebo deleguje tyto úkoly na nejrůznější neziskové organizace. Matoušek uvádí typy organizací takto:

- instituce poskytující poradenství rodičům, kteří mají výchovné nebo výukové problémy s dětmi;
- instituce, které pomáhají dospělým řešit jejich manželské a rodinné problémy;
- instituce, které pomáhají dospělým řešit jejich psychosociální problémy;
- instituce poskytující péči dětem nebo dospělým, kteří trpí poruchou duševního zdraví (včetně závislostí);
- instituce nabízející podpůrné programy dětem nebo mladistvým, kteří žijí v rodině, která nedokáže přiměřeně saturovat jejich potřeby;
- orgán státu reagující na skutečnost, že se dítě nebo mladistvý provinil proti zákonu;
- orgán státu reagující na situaci, kdy dospělý člen rodiny je ohrožen chováním jiných členů rodiny;
- orgán státu reagující na situaci, kdy dítě je ohroženo chováním jiných členů rodiny, případně nemá přiměřenou výchovnou péči, nebo je ohroženo tím, že rodič neplní další povinnosti vyplývající ze zákona⁷⁴.

Orgán státu, který má reagovat na některé jmenované situace je Orgán sociálně-právní ochrany dětí, jehož kompetence a povinnosti upravuje zákon. Jelikož výzkum pro tuto práci probíhal s pracovníky této instituce, pojmenuji zde detailněji výkony činnosti OSPOD.

Rozsah činnosti OSPOD je velmi široký a zahrnuje jak koordinační a poradenskou složku, tak kontrolní a sankční nástroje. V rámci OSPOD jsou v personální oblasti vedeny dvě specializace, jsou jimi

- náhradní rodinná péče a
- kuratela pro děti a mládež.

73 MATOUŠEK, Oldřich et al. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Grada, 2003, ISBN 80-7178-548-2, s. 184.

74 MATOUŠEK, 2003, s. 189.

Oddělení NRP zprostředkovává osvojení a pěstounskou péči a vede evidenci osob a dětí vhodných pro NRP. Také dohlíží nad výkonem pěstounské péče⁷⁵.

Kurátor pro děti a mládež se věnuje dětem a mladistvým, kteří spáchali přestupek nebo trestný čin, spolupracuje s Probační a mediační službou, účastní se soudních řízení a také pomáhá svým klientům po propuštění z ústavních institucí, ať už se jedná o výkon trestu nebo pobyt v ochranné nebo ústavní výchově.

Další činnosti, které OSPOD má ze zákona vykonávat jsou tyto:

- Prevence a poradenství;
- případová práce;
- opatření na ochranu dětí;
- ukládání povinnosti (dítěti, rodičům nebo jiným osobám);
- dohledová činnost;
- kolizní a majetkové opatrovnictví a poručenství.⁷⁶

Kolizní opatrovnictví představuje podstatnou část práce sociálního pracovníka OSPOD, jedná se o situaci, kdy je pracovník jmenován soudem, aby zastupoval dítě během soudního řízení, kdy jsou v rámci stejného řízení jeho rodiče či zákonní zástupci rovněž účastníky řízení⁷⁷. Jedná se tak o práci na pomezí právní služby a sociální práce. Pracovník by se měl orientovat v hmotném i procesním právu, jedná se často o dědická či majetková řízení, pokud jde o rozchod rodičů. Nutná je také znalost trestního práva, pokud jde o případ týrání či zanedbávání dítěte. Problematický může být stav, kdy se role sociálního pracovníka prolínají – rodině je poskytováno poradenství, zároveň běží soudní řízení a pracovník OSPOD mění v očích dítěte a rodiny své role. Pro dobrou spolupráci toto může být matoucí a demotivační pro klienty⁷⁸.

Poradenskou a preventivní činnost upravují například § 10 a 12 zákona o SPOD, dnes bývá tato činnost v rámci případových konferencí delegována na různé neziskové organizace podle toho, jaké jsou potřeby rodiny a dítěte. Pracovníci OSPOD jsou zde v roli koordinátorů a plní také kontrolní a dohledovou činnost. Dohled se vykonává u dětí, které byly svěřeny do výchovy jiné osoby a OSPOD při obci s rozšířenou působností také sleduje výkon ústavní a ochranné výchovy⁷⁹. Tyto činnosti mají většinou stanoveny své lhůty a minimální četnost

75 PEMOVÁ, PTÁČEK, 2022, s. 301.

76 Ibid, s. 301.

77 Ibid, s. 303.

78 Ibid, s. 307.

79 § 29 a násl., zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

návštěv dítěte v zařízení, kdy se přezkoumává, zda trvají důvody pro umístění dítěte mimo rodinu.

Činnosti případové práce a opatření na ochranu dětí se dnes plánují a realizují skrze Individuální plán na ochranu dítěte, který bude popsán v podkapitole níže.

2. 3. Sanace rodiny a role neziskových organizací

Od roku 2003 užíváme v českém prostředí sociální práce s rodinou termín „sanace“⁸⁰. Tento termín označuje činnosti, které posilují rodinu a systém jejího fungování a sdružuje profesionály v multidisciplinární týmy, jejichž úkolem je pomoci ohroženému dítěti a jeho rodičům. Sanace rodiny je ukotvena v právním systému od roku 2006 a to zákonem o sociálních službách, kde je uvedena jako jedna ze složek sociálně aktivizačních služeb pro rodiny s dětmi. Bechyňová uvádí, že sanace rodiny je realizována ve spolupráci s dítětem i rodiči a jedná se o tyto činnosti:

- Posílení rodičovských dovedností a změnu vedoucí k odvrácení možnosti odebrání dítěte z rodiny;
- realizaci změn v rodině během umístění dítěte tak, aby se dítě mohlo do rodiny vrátit;
- podpora udržitelnosti změn v rodině po návratu dítěte zpět do rodiny⁸¹.

Matoušek popisuje začátky sanace u nás jako programy, na kterých se podíleli profesionálové i dobrovolníci, kteří pomáhali s výchovou dětí a provozem domácnosti⁸². Od té doby se u nás metoda sanace rozvinula a je dnes pracovní náplní různých neziskových organizací. Jedná se zplnomocňující a rovnoprávný prvek v práci s rodinami. Uznáním sanace rodiny jako potřebného nástroje pro práci s dítětem a rodinou naplňuje český stát mj. Článek 12 Úmluvy: *Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, zabezpečují dítěti, které je schopno formulovat své vlastní názory, právo tyto názory svobodně vyjadřovat ve všech záležitostech, které se jej dotýkají, přičemž se názorům dítěte musí věnovat patřičná pozornost odpovídající jeho věku a úrovni.*

80 BECHYŇOVÁ, KONVIČKOVÁ, 2020, s. 17.

81 Ibid, s. 18.

82 MATOUŠEK, Oldřich. *Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*. Druhé vydání. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-262-0041-3, s. 94.

Bechyňová a Konvičková se nicméně vyjádřily i ohledně deinstitucionalizace náhradní péče o děti v tom smyslu, že sanace rodiny nedokáže vymýt problémy dysfunkčních rodin, ani není cestou, která by vedla ke zrušení dětských domovů⁸³. Pokud rodiče k dítěti prokazatelně nemají žádnou citovou vazbu, nesouhlasí se spoluprací s OSPOD, nebo odmítají léčit svoji závislost, sanace rodiny není vhodným řešením pro dítě⁸⁴.

Jak už bylo zmíněno, sanací rodiny a dalším službám, které spadají do systému péče o ohrožené dítě, se věnují kromě státních agentur také neziskové organizace. Jedná se o tyto oblasti sociálních služeb týkající se rodiny a dětí, tak jak je upravuje zákon o sociálních službách:

- Poradenství;
- raná péče;
- aktivizační služby pro rodiny s dětmi;
- nízkoprahová zařízení pro děti a mládež;
- intervenční centra;
- centra duševního zdraví⁸⁵.

Zákonem o sociálních službách se otevřely dveře pro vznikání většího množství nestátních neziskových organizací. Bechyňová a Konvičková k tomu uvádí, že vznik nových NNO podpořila také dotační politika MPSV té doby a tehdejší nový trend komunitního plánování na úrovni obcí⁸⁶. Role NNO začala tehdy jako propojení „*pravomoci, podpory a pomoci*“⁸⁷ a doplnila služby garantované státem. Nestátní organizace vznikaly již od Sametové revoluce jako reakce na mezery ve státem poskytovaných službách⁸⁸, legislativa však postupovala pomaleji. Pilát uvádí, že zákon o sociálních službách se tvořil také díky česko-britskému projektu s názvem *Podpora MPSV při reformě sociálních služeb*⁸⁹. Cílem projektu měl být návrh udržitelného a otevřeného systému sociálních služeb, který je zaměřen na potřeby uživatelů sociálních služeb. To byl zásadní přelom v sociální politice ČR, kde se do té doby užívala struktura patriarchálního státu – dominovaly zde pobytové sociální služby domovů pro seniory a ústavy sociální péče⁹⁰.

83 MATOUŠEK, 2011, s. 16.

84 Ibid, s. 21.

85 § 32 - § 96a zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

86 BECHYŇOVÁ, KONVIČKOVÁ, 2007, s. 175.

87 Ibid.

88 PILÁT, Miroslav. *Komunitní plánování sociálních služeb v současné teorii a praxi*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0932-4, s. 15.

89 Ibid, s. 23.

90 Ibid, s. 16.

2. 4. Novelizace v letech 2006 a 2012

V této podkapitole se věnuji dvěma novelizacím, na kterých chci ukázat vývoj péče o ohrožené děti v Česku. Novelizace z roku 2006 je vázaná na nově vzniklý zákon o sociálních službách. Pilát tento zákon vnímá jako zásadní změnu z toho důvodu, „že opustil dosavadní paternalisticko-direktivní praxi a vytvořil prostředí pro rozvoj vztahů mezi poskytovateli a uživateli sociálních služeb, jež byly postaveny na základě dobrovolnosti, rovnoprávnosti a zejména na individuálním přístupu k uživatelům“⁹¹. Toho roku byla přijata novela zákona o SPOD jako zákon č. 134/2006. Ta zavádí mimo jiné tyto nové prvky do systému péče o ohrožené děti:

- Standardy kvality;
- pěstounskou péči na přechodnou dobu;
- zpřesnění rozsahu péče v ZDVOP.

Standardy kvality sociálních služeb jsou ustanoveny zákonem o sociálních službách⁹² a znění kritérií standardů je popsáno ve vyhlášce č. 505/2006 Sb.⁹³ Standardy kvality jsou od té doby součástí zákona o SPOD, jsou závazné pro organizace poskytující služby a pro sociální pracovníky, mají sjednotit principy sociální práce s klientem, zajištění výkonu sociálně-právní ochrany a také obsahují standardy personálního zajištění⁹⁴. V ZSPOD v aktuálním znění jsou standardy kvality uvedeny v § 9a, který mj. nařizuje orgánům SPO, pověřeným osobám a zařízením pro děti vyžadující okamžitou pomoc, řídit se při výkonu SPO standardy kvality, dále se v tomto paragrafu udává, že opatření SPO musí být zvolena tak, aby na sebe navazovala a vzájemně se ovlivňovala. Smyslem standardů kvality je zabezpečit základní úroveň kvality poskytovaných služeb, jsou vodítkem pro vytváření kvalitních sociálních služeb v různých oblastech. Jejich obecnost je použitelná pro všechny druhy sociálních služeb a tudíž může pružně reagovat na potřeby klientů i na nově vznikající služby⁹⁵. Standardy kvality v rámci SPOD by měly naplňovat Článek 3 ods. 3 Úmluvy o právech dítěte, který zní takto:

Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, zabezpečí, aby instituce, služby a zařízení odpovědné

91 PILÁT, 2015, s. 29.

92 Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.

93 Na tuto vyhlášku navazuje vyhláška č. 473/2012 Sb., která aktualizovala kritéria k jednotlivým standardům a nakonec nejnovější vyhláška č. 449/2021 Sb.

94 BURDOVÁ, Eva, Věra NOVOTNÁ a Jana RIEDLOVÁ JURKOVÁ. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí s komentářem*. 3. vydání. Olomouc: ANAG, 2022. ISBN 978-80-7554-366-0, s. 59.

95 PILÁT, 2015, s. 33.

za péči a ochranu dětí odpovídaly standardům stanoveným kompetentními úřady, zejména v oblastech bezpečnosti a ochrany zdraví, počtu a vhodnosti svého personálu, jakož i kompetentního dozoru⁹⁶.

Pěstounskou péčí na přechodnou dobu jsme se zabývali v kapitole 1. Právní úpravy ohledně ZDVOP pokračovaly také v rozsáhlejší novele z roku 2012, těmto zařízením se tedy věnuji o něco níže.

V roce 2012 byl schválen nový občanský zákoník, kterým se mj. zrušil zákon o rodině z roku 1963, a zákon o SPOD byl novelizován zákonem č. 401/2012 Sb. Přineslo to tyto změny a nové nástroje do systému péče o ohrožené děti:

- Případová konference;
- tvorba a realizace individuálního plánu dítěte;
- nárok na doprovázení pěstounských rodin;
- MPSV již není oprávněno provádět zprostředkování osvojení nebo pěstounské péče.

Novela zákona o SPOD z roku 2012 ukotvila v právním systému pojem „případová konference“ a tato činnost se stala nástrojem, který OSPOD nyní běžně využívá pro řešení situací ohrožených dětí⁹⁷. Případová konference je plánované setkání rodičů, případně i dítěte, s multidisciplinárním týmem, kdy jde o to, vytvořit ve spolupráci s rodiči „pomáhající síť“⁹⁸, která má zajistit kontinuitu v doprovázení rodičů a dítěte.

Od roku 2013 je OSPOD povinen vytvářet individuální plán dítěte (dále jen IPOD) a tento realizovat. V zákoně je nově stanoveno, co IPOD obsahuje. Jde o cíle, rozsah a způsob naplňování navržených opatření nezbytných k ochraně dítěte a metody práce s rodinou. Rozsah intervencí mj. zahrnuje pomoc při sociálním začleňování rodiny, rozvíjení výchovných schopností rodiny, poskytování pomoci dětem v NRP a jejich rodinám včetně časového plánu a také plánu přípravy blížícího se výstupu dítěte z NRP, pokud v takové péči je. Zákon také stanovuje, jaké formy intervence se používají⁹⁹.

Nárok na doprovázení pěstounských rodin upravuje ZSPOD v páté části zákona, která se věnuje pěstounské péči. Jsou zde popsána práva a povinnosti osoby, která pečuje o svěřené dítě a těmto osobám náleží právo na podporu a pomoc při zajištění osobní péče o svěřené dítě¹⁰⁰. Dále mají tyto osoby nárok na zprostředkování psychologické, terapeutické anebo jiné

96 Sdělení č. 104/1991 Sb. Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí o sjednání Úmluvy o právech dítěte.

97 BURDOVÁ, NOVOTNÁ, RIEDLOVÁ JURKOVÁ, 2022, s. 89.

98 Ibid, s. 91.

99 Ibid, s. 873.

100 § 47a a dále zákona č. 359/1999 sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

odborné pomoci alespoň jednou za 6 měsíců¹⁰¹.

V zařízeních pro děti vyžadující okamžitou pomoc se v roce 2006 uzákonila maximální kapacita lůžek na počet 28. Jelikož se nedařilo tyto kapacity všude snížit, věnovala se tomuto i novela z roku 2012. Zde v článku II je uvedeno, že pokud je v ZDVOP větší počet dětí, než je stanoveno anebo zde děti pobývají delší dobu, než je stanoveno, ZDVOP je povinno učinit opatření a to nejpozději do 31. 12. 2013¹⁰². Dalšímu tématu uzákoněnému již v roce 2006 se tato novela také věnuje. Jde o standardy kvality, které si dle zákona musí OSPOD, ZDVOP a právnické nebo fyzické osoby s oprávněním k SPO samy vypracovat. Novela ukládá těmto orgánům povinnost takto učinit do 31. 12. 2014.

Novelou č. 401/2012 Sb. se již jasně přesouvá těžiště práce s ohroženými dětmi k prevenci umístění dítěte do NRP mimo vlastní rodinu, institucionální péče se již bere v potaz jako poslední řešení a klade se důraz na sanaci rodiny¹⁰³. To odpovídá požadavkům Úmluvy o právech dítěte v článku 27:

2. Rodič(e) nebo jiné osoby, které se o dítě starají, nesou v rámci svých schopností a finančních možností základní odpovědnost za zabezpečení životních podmínek nezbytných pro rozvoj dítěte.

3. Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, v souladu s podmínkami daného státu a v rámci svých možností činí potřebná opatření pro poskytování pomoci rodičům a jiným osobám, které se o dítě starají, k uskutečňování tohoto práva a v případě potřeby poskytují materiální pomoc a podpůrné programy, zejména v zabezpečení potravin, šatstva a bydlení.

2. 5. Zákon č. 363/2021 Sb.

V tomto směru pokračuje i aktuální novela ZSPOD. Náhradní rodinná péče se podporuje zvyšováním odměn a příspěvků, byly provedeny systémové kroky v případě odměny pro pěstouny, která je nově navázaná na minimální mzdu. Vznikla nová dávka s názvem příspěvek při pěstounské péči, která je navázaná na životní minimum a již se nedaní, toto rozděluje v systému pěstounskou péči na profesionální a péči nezprostředkovanou, tedy péči příbuzných a blízkých osob. V případě, že nezprostředkovanými pěstouny se stávají prarodiče, je násobek životního minima nižší než u dalších příbuzných či osob blízkých, a to z důvodu subsidiární vyživovací povinnosti. Pěstouni dále získávají příspěvek na péči, pokud jde o dítě v nějakém

101 § 47a ods. 4. písm. c) zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

102 BURDOVÁ, NOVOTNÁ, RIEDLOVÁ JURKOVÁ, 2022, s. 585.

103 MPSV. Národní strategie ochrany práv dětí 2021 – 2029, s. 7.

stupni závislosti a také příspěvek na úhradu potřeb dítěte, i tento se zvyšuje pokud je dítě v nějakém stupni závislosti. Výší odměny pro pěstouny a příspěvku při pěstounské péči se zabývala kapitola 1.

Novela se věnuje také zařízením pro děti vyžadující okamžitou pomoc a nově zakazuje zřizovat ZDVOP v budově nebo areálu společně s jiným ústavním zařízením, ať už zdravotnického nebo školského typu. Stávajících zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc se toto netýká. Kapacita lůžek v nově zřízených ZDVOP je stanovena na 20 míst. Státní příspěvek pro ZDVOP ve výši 22. 800,- byl prohlášen za nedostačující a byl zvýšen na částku 36. 000,- na dítě za měsíc¹⁰⁴. Novela dále sjednocuje podmínky zaopatření mladých lidí, opouštějících NRP nebo ústavní výchovu z důvodu plnoletosti. Nárok na zaopatřovací příspěvek náleží všem mladým lidem, kteří splňují podmínku nezaopatřenosti, tedy že se soustavně připravují na budoucí zaměstnání studiem na střední nebo vysoké škole. Tento příspěvek je ve výši 15. 000,- měsíčně a je navázán na povinnost mít individuální plán s příslušným sociálním kurátorem. Novela také ruší příspěvek při ukončení pěstounské péče a nahrazuje jej zaopatřovacím příspěvkem, vypláceným jednorázově, pokud mladý dospělý odcházející z NRP nepokračuje v přípravě na zaměstnání¹⁰⁵. Institucionální péče je touto novelou nově omezena věkem. Jedná se o dětské domovy pro děti do tří let a zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, kam již – až na výjimky – nebude možné umístit děti mladší tří let. Toto nařízení vejde v účinnost od 1. 1. 2025. Výjimky se udělují u dětí, jejichž zdravotní stav vyžaduje dlouhodobou lůžkovou péči a také v případě, že má dítě starší sourozence a společné umístění se sourozenci je v nejlepším zájmu dítěte před dovršením 3 let z důvodu zachování sourozeneckých vazeb¹⁰⁶. Novela č. 363/2021 Sb. se věnuje také posílení naplňování práv dítěte. Jde o právo dítěte vyhledat pomoc u OSPOD nebo v zařízení sociálně-právní ochrany. Právo požádat o pomoc má dítě i bez vědomí rodičů. Zařízení SPOD jsou povinna poskytnout takovému dítěti pomoc¹⁰⁷.

Pro tuto práci se ukázaly jako stěžejní témata, která dále sleduje v empirické části. Pro shrnutí se jedná o tyto náležitosti současné novely:

- Zvýšení státního příspěvku/odměny pro pěstouny;
- uzákonění věkové hranice pro umístění do ústavního zařízení.

104 BURDOVÁ, NOVOTNÁ, RIEDLOVÁ JURKOVÁ, 2022, s. 596.

105 Ibid, s. 446.

106 Ibid, s. 217.

107 Ibid, s. 306.

Empirická část

3. Metodologie

Metodologie je vědecká disciplína zabývající se „*systematizací, posuzováním a navrhováním strategií a metod výzkumu*.“¹⁰⁸ Ve své diplomové práci užívám tohoto pojmu jako označení pro kapitolu, kde popisuji uspořádání svého výzkumu. V této části popíši svůj výzkum, sběr dat a závěry, ke kterým jsem došla.

3.1. Cíl výzkumu a výzkumná strategie

Cílem výzkumu je zjistit odpověď na základní výzkumnou otázku (dále jen ZVO): *Jakou zkušenost mají pracovníci OSPOD s výkony činnosti týkajícími se NRP a ústavní péče v kontextu novelizace zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí?*

Jako metodu pro tento výzkum jsem zvolila kvalitativní výzkum. S termínem kvalita si ztotožňuji pojmy hodnota a nedělitelnost. Miovský uvádí význam termínu, jak jej interpretuje Akademický slovník cizích slov Petráčkové a Krause a to jest, že „*obsahuje souhrn vlastností, jimiž se věc jako celek odlišuje od jiných, nebo naopak vlastností, které má společné s jinými věcmi*.“¹⁰⁹ Pro kvalitativní výzkum jsem se rozhodla mimo jiné z důvodu jeho pružnosti. Data jsem sbírala průběžně v rozmezí několika měsíců a během této doby je analyzovala. V kvalitativním výzkumu je pak možné na základě analýzy dat provést evaluaci a poté znovu získávat data. Během těchto procesů výzkumník hodnotí, zda jeho domněnky mohou obstát¹¹⁰. Výzkum pro tuto práci je proveden kvalitativní metodou, která nabízí nejen převyprávění a pochopení zkoumaného jevu, ale také hledá a odhaluje možná skrytá spojení s jinými jevy, vysvětluje vzájemné vztahy a jejím cílem je porozumět podstatě zkoumaného jevu¹¹¹.

V metodách získávání kvalitativních dat se nejčastěji objevují tři typy rozhovorů (někteří výzkumníci používají anglický výraz „interview“):

- 1) Nestrukturovaný rozhovor;
- 2) polostrukturovaný rozhovor;

108 HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2016, ISBN 978-80-262-0982-9, s. 31.

109 MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006, ISBN 80-247-1362-4, s. 13.

110 HENDL, 2016, s. 46.

111 MIŠOVIČ, Ján. *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*. Praha: SLON, 2019, ISBN 978-80-7419-285-2, s. 22.

3) strukturovaný rozhovor.

Jako metodu sběru dat jsem využila polostrukturovaný rozhovor. Pro tento typ rozhovoru jsem se rozhodla z několika důvodů:

- 1) Polostrukturovaný rozhovor dává respondentovi sice ne neomezenou, ale jemně vymezenou svobodu v tom, jak odpoví na otázky, které jsou otevřené.
- 2) Při polostrukturovaném rozhovoru může výzkumník klást respondentovi doplňující otázky, ověřuje si, že odpověď správně pochopil apod.
- 3) Zajímala mě zkušenost respondentů s komplexními jevy a situacemi.
- 4) Důležitá pro mě byla situačnost rozhovoru v pracovním prostředí respondentů.

Všechny výzkumné interview nicméně považujeme za moderované, neboť je děláme s nějakým účelem, máme nějaký záměr. Toto rozdělení odráží zejména chování tazatele a to, jakým způsobem chce výzkumný hovor vést. V nestrukturovaném rozhovoru tazatel často ponechává průběh rozhovoru plně na situaci a respondentovi¹¹². Naopak strukturovaný rozhovor již stojí na pomezí mezi dotazníkem a interview. Pro svoji práci jsem si tedy zvolila polostrukturované interview, které má jasně definované okruhy otázek, ale dává možnost respondentovi říci vše, co je pro něj důležité a výzkumníkovi dává svobodu upravovat např. pořadí otázek a to, jakým okruhům se s daným respondentem bude věnovat více. To všechno tak, abychom zajistili co největší výtěžnost rozhovoru¹¹³.

3. 1. 1. Výzkumný vzorek

Při zpracovávání výzkumu a sběru dat jsem se pokusila zachovat největší možnou objektivitu a profesionalitu. Při oslovování vedoucích pracovníků OSPOD jsem si stanovila několik parametrů pro výběr respondentů:

- Délka praxe – chtěla jsem, aby respondent měl pracovní zkušenost z OSPOD před i po novelizaci z roku 2021 a měl tedy náhled na to, jak novela ovlivňuje jeho práci, zvolila jsem tedy parametr minimum 5 let praxe na oddělení.
- Pracovní zkušenost se zaměřením na náhradní rodinnou péči.
- Pracovní zkušenost s umístováním nejmladších dětí do ústavní péče – jelikož současná novela stanovuje věkovou hranici pro umístění dětí do ústavní péče, žádala jsem, abych mohla hovořit s pracovníky, kteří mají zkušenost s umístováním do ú. p., a to zejména s

112 MIOVSKÝ, 2006, s. 157.

113 Ibid, s. 159.

děťmi ve věku do tří let.

Rozhovory proběhly na několika pražských úřadech celkem se sedmi pracovníci v pozici vedoucí nebo na úseku NRP. Na úřadu s označením č. 3 v tabulce jsem hovořila jak s vedoucí oddělení sociálně-právní ochrany dětí, tak s vedoucí celého odboru sociální péče, jelikož před touto pozicí pracovala na OSPOD a problematikou ohrožených dětí se nadále zabývá. Tabulka ukazuje délku praxe, pozici v rámci úřadu a pohlaví. Zobrazuje, kteří respondenti pracují v rámci stejného úřadu.

Tabulka 6: výzkumný vzorek.

Respondent	Délka praxe v oboru	OSPOD	Pozice	Pohlaví
R1	30 let	1	vedoucí	Ž
R2	10 let	1	úsek NRP	Ž
R3	37 let	2	vedoucí	Ž
R4	30 let	2	vedoucí	Ž
R5	34 let	3	vedoucí	Ž
R6	30 let	3	úsek NRP	Ž
R7	11 let	4	vedoucí	Ž

Zdroj: autorka.

3. 2. Realizace výzkumu

Výzkum probíhal v období od ledna 2023 do března 2023. Rozhovory byly vedeny individuálně. V přípravné fázi byla kontaktována vedoucí odboru sociálně právní ochrany dětí na městské části v Praze. Pro více jak dva rozhovory neměl žádný pražský OSPOD kapacitu, rozhovory tedy proběhly na několika městských částech.

V úvodu rozhovoru byl vždy podepsán informovaný souhlas (Příloha č.1), kde byl popsán typ a cíl výzkumu, účastník byl informován o svém právu na anonymitu a na možnost kdykoli výzkum opustit. Účastník byl poté informován o začátku nahrávání.

Pro označení osob, které mi poskytly rozhovory, používám obecně přijímané označení „respondent“ (zkráceně R) z důvodu zachování anonymity. Rozhovory trvaly v rozmezí 25

minut až jedné hodiny.

3. 3. Etika výzkumu

Realizace výzkumu byla provedena na základě předchozí domluvy v prostorách městského úřadu. Řídila jsem se etickými zásadami dle Hendla, který uvádí, že etické otázky „*hrají ve společenskovědním výzkumu důležitou roli.*“¹¹⁴ Jde zejména o tyto zásady:

- Svoboda odmítnutí – účastníci byli informováni, že můžou z výzkumu kdykoli odstoupit.
- Získání informovaného souhlasu – s účastníky byl podepsán dokument Informovaný souhlas s účastí ve výzkumu.
- Anonymita – účastníkům byla v informovaném souhlasu garantována anonymita.

Během natáčení rozhovoru se dbalo na zachování anonymity a bezpečí. V místnosti nebyly kromě respondenta a studentky žádné další osoby s výjimkou rozhovoru č. 5, kam během natáčení vstoupila kolegyně. Ta byla informována o nahrávání a několikrát doplnila svoji kolegyni při upřesňování nějakých informací, pro tento výzkum ovšem nerelevantních a nebudou zde využity. Na jednu žádost jsem zaslala přepis rozhovoru č. 3 k autorizaci. Respondentka mě požádala, abych ji citovala spisovně a vynechala opakovaná slova typu *vlastně* a *prostě*. Požadavku jsem vyhověla.

3. 4. Reflexe kvality výzkumu

Při reflexi kvality výzkumu se řídím kritérii validity podle Maxwella. Hendl uvádí jeho pět typů validity:

- Deskriptivní validita;
- interpretativní validita;
- teoretická validita;
- validita zobecnění;
- hodnotová validita¹¹⁵.

114 HENDL, 2016, s. 157.

115 HENDL, 2016, s. 360.

Deskriptivní validitou rozumím způsob, jak kvalitně výzkumník popíše zkoumaný fenomén bez zkreslení a vlastních spekulací. Toho jsem se pokusila docílit otevřeným kódováním, během kterého jsem se striktně držela výpovědí respondentů a následně data propojovala s existujícími teoriemi.

Interpretativní validita zahrnuje jak vědomé koncepty, tak i nevědomé „*intence a hodnoty*“¹¹⁶, které je zapotřebí adekvátně zachytit. Tato dovednost pro mě byla velkou výzvou, vzhledem k mým minimálním zkušenostem.

Zobecnitelnost ve výzkumu znamená uplatnitelnost v jiných situacích a okamžicích. Tento výzkum může posloužit jako příspěvek ke sdílení zkušenosti ve státní správě, je v něm zvýrazňována role liniových pracovníků a potíží, které ve své práci musí překonávat. Výsledky tohoto výzkumu můžeme rozšířit na zkušenosti pracovníků OSPOD obecně, jelikož jejich zkušenosti budou jistě leckdy podobné. Tím mám na mysli přenositelnost zkušenosti pracovníků OSPOD v rámci celého systému v Česku, jelikož má jít o jednotný systém podléhající stejné hierarchii a pracující se stejnými skupinami klientů (děti, pěstouni, osvojitelé atd.).

Konečně hodnotová validita má výzkumníka vést k sebereflexi toho, zda a jak jsou ve studii „*obsaženy závěry, které vycházejí z hodnotového posuzování*“¹¹⁷ například nějaké konkrétní situace.

3. 5. Technika sběru dat

Technika sběru dat má nejen odrážet výzkumnou otázku, ale také to, od koho a jak ji chceme získat¹¹⁸. Jelikož zkoumám zkušenost s komplexními a vysoce individualizovanými jevy, zvolila jsem jako techniku sběru dat polostrukturovaný rozhovor. Vytvořila jsem si schéma sedmi otázek a během rozhovorů jsem se snažila vždy všechny tyto otázky vyčerpat. Způsob a forma odpovědí byla volná, pořadí otázek jsem přizpůsobovala rozhovoru. Rozhovory byly nahrávány na audiozařízení a poté doslovně přepsány. Níže uvádím scénář rozhovoru, v podkapitole Operacionalizace vysvětluji, s jakým záměrem jsem jednotlivé otázky tvořila.

Scénář rozhovoru:

- 1) Povězte mi prosím, jak u vás na oddělení probíhala příprava na novelu zákona o SPOD č. 363/2021?

116 Ibid.

117 Ibid, s. 362.

118 Ibid, s. 167.

- 2) Jak vnímáte zvyšování odměny pěstounů?
- 3) Jak se – vám osobně, dle vašeho názoru – daří naplňovat § 10 písm. a) až f) o vyhledávání ohrožených dětí a poskytování poradenství rodinám?
- 4) Jak se – vám osobně, dle vašeho názoru – daří naplňovat § 12 ods. 2) o povinnosti poskytnout rodiči pomoc po umístění dítěte do ústavní péče, aby byl umožněn návrat dítěte do rodiny?
- 5) Vnímáte současnou novelizaci jako krok správným směrem? Můžete svůj názor vysvětlit?
- 6) Jak byste popsala svoji zkušenost jako pracovníka OSPOD?
- 7) Jaký je váš názor na uzákonění věkové hranice 3 let pro umístění do ústavního zařízení?

Nahrané rozhovory lze převést několika způsoby do psané podoby. Jedná se o:

- Doslovnou transkripci;
- komentovanou transkripci;
- shrnující protokol, a
- selektivní protokol¹¹⁹.

Nahrávky jsem přepsala technikou doslovné transkripce. Pro podrobné vyhodnocení získaných dat je totiž doslovná transkripce „podmínkou.“¹²⁰

3. 6. Operacionalizace

Moje základní výzkumná otázka (dále jen ZVO) zní:

Jakou zkušenost mají pracovníci OSPOD s výkony činnosti týkajícími se NRP a ústavní péče v kontextu novelizace zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí?

Jedním z nástrojů, jakým předcházíme umístování dětí do ústavních institucí, je prevence a poradenství. Liniových pracovníků jsem se ptala na jejich osobní zkušenost s touto částí jejich práce. V zákoně o sociálně-právní ochraně dětí se poradenstvím a prevencí v rodinách zabývají § 10 a § 12 a z těchto paragrafů vychází otázka č. 3 a 4.

3) Jak se – vám osobně, dle vašeho názoru – daří naplňovat § 10 písm. a) až f) o

119 HENDL, 2016, S. 212 – 214.

120 Ibid.

vyhledávání ohrožených dětí a poskytování poradenství rodinám?

4) Jak se – vám osobně, dle vašeho názoru – daří naplňovat § 12 ods. 2) o povinnosti poskytnout rodiči pomoc po umístění dítěte do ústavní péče, aby byl umožněn návrat dítěte do rodiny?

Výraznou změnou v zákoně o SPOD je určení věkové hranice pro umístění do ústavního zařízení. Jak popisuji v teoretické části, toto nařízení vstupuje v účinnost až od 1. 1. 2025¹²¹ a tak je tedy ještě nějaký čas na přípravu. Jelikož věková hranice pro umístění byla velmi diskutovanou změnou, zařadila jsem ji jako otázku č. 7. V době provádění výzkumu byla novela č. 363/2021 Sb. zveřejněna ve sbírce zákonů a platná, a to od 1. 1. 2022, přičemž rozhovory s respondenty probíhaly v období leden – březen 2023.

Jelikož se jedná o opatření, které nabývá účinnosti v blízké budoucnosti, formulovala jsem otázku tak, aby mohl zaznít expertní názor podpořený dosavadními zkušenostmi respondentů.

7) Jaký je váš názor na uzákonění věkové hranice 3 let pro umístění do ústavního zařízení?

Vzhledem k akcentu na setrvávání dětí v biologických rodinách jsem zvolila otázku ohledně úspěšnosti a odměňování pěstounů. Transformace péče o ohrožené děti jde jednoznačně směrem k podpoře biologické rodiny a upřednostňuje náhradní rodinnou péči – pěstounství – před péčí ústavní. Zajímalo mě, zda linioví pracovníci mají pozitivní zkušenost s rodinnými pěstouny a s jakými problémy se v této oblasti setkávají. Otázka č. 2 směřuje na pěstouny a v rozhovoru byl dán pracovníkům OSPOD prostor zhodnotit zkušenost s pěstouny obecně.

2) Jak vnímáte zvyšování odměny pěstounů?

Mým záměrem bylo také zmapovat zkušenosti s čerstvou novelou, zákonem č. 363/2021 Sb., která mění zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. K této zkušenosti jsem se pokusila dobrat otázkami č. 1 a 5.

1) Povězte mi prosím, jak u vás na oddělení probíhala příprava na novelu zákona o SPOD č. 363/2021?

5) Vnímáte současnou novelizaci jako krok správným směrem? Můžete svůj názor vysvětlit?

Chtěla jsem, aby pracovník dostal během rozhovoru dostatek prostoru pro vyjádření svých zkušeností, a pokusila jsem se to zajistit „volnou“ otázkou č. 6.

6) Jak byste popsala svoji zkušenost jako pracovníka OSPOD?

121 NOVOTNÁ, RIEDLOVÁ JURKOVÁ, BURDOVÁ, 2022, s. 292.

3. 7. Analýza dat

Po provedení doslovné transkripce jsem přikročila ke kódování a deskriptivní analýze textu. Použila jsem otevřené kódování, kdy jsem k získaným datům přiřazovala kódy. A to ke slovům, větám a někdy celým odstavcům. Kódy jsem pojmenovávala na základě výrazů respondentů a podle výstižných charakteristik. Z těchto kódů jsem tvořila kategorie, přiřadila si k nim odpovídající teorie a popsala je a tam kde to bylo vhodné jsem je rozdělila na podkategorie. Počátečním kódováním vzniklo celkem 428 kódů. Ty jsem poté slučovala do kategorií v rámci zaměřeného kódování.¹²²

Poté jsem použila metodu vytváření trsů dle popisu Miovského¹²³ a Mišoviče¹²⁴. Deskriptivní analýza je založena na pečlivém třídění dat a jejich klasifikaci. Argumenty podporující deskriptivní analýzu jsou takové, že žádná výzkumná analýza se neobejde bez kvalitní klasifikace dat. Pokud bychom vynechali klasifikaci, hrozí, že při interpretaci dat budeme mít sklon ke spekulacím. Během interpretace získaných dat jsem se držela vytvořených trsů, přímých výroků respondentů a existujících teorií.

Metodou vytváření trsů hledám styčné body, opakující se zkušenosti a podobnosti mezi jednotlivými výroky pracovníků. Během konceptualizace dat jsem vytvořila tři trsy a několik podkategorií. Pro trs 1 a jeho podkategorie bylo použito 12 kódů, Pro trs 2 a jeho podkategorii bylo použito 6 kódů, pro trs 3 a jeho podkategorii bylo využito 5 kódů.

Trsy a podkategorie jsou blíže popsány níže v části zabývající se interpretací dat.

Trs 1: Okolnosti výkonů činnosti

Podkategorie 1: Byrokracie

Podkategorie 2: Náročné pracovní podmínky

Trs 2: Zkušenost s rodinnými pěstouny

Podkategorie 1: Problematika mezigeneračních přenosů

Trs 3: Zkušenost s umístováním nejmladších dětí

Podkategorie 1: Transformace domovů pro děti do tří let

122 MIŠOVIČ, 2019, s. 164.

123 MIOVSKÝ, 2006.

124 MIŠOVIČ, 2019.

4. Interpretace

V této části popisují jednotlivé trsy a jejich podkategorie a interpretují výsledky výzkumu. Názvy trsů a jejich podkategorií odpovídají názvům kapitol. U přímých citací je vždy uveden respondent, užívám označení R1, R2 atd., jak je uvedeno v tabulce *Výzkumný vzorek* výše.

4. 1. Okolnosti výkonu činnosti

V teoretické části byla stručně popsána činnost pracovníků OSPOD a povinnosti, které jim ukládá zákon. V rozhovorech bylo patrné, že sociální pracovníci jsou velmi ovlivňované tím, co přichází od nadřízených institucí, že podléhají kontrole a zároveň je jejich jednání pod tíhou velké zodpovědnosti jejich role, kdy se ocitají v situacích složitých rodinných konstelací, s nedobrovolnými klienty apod. Okolnosti výkonu činnosti byly latentně přítomné ve všech rozhovorech, a to proto, že při svém jednání se pracovníci musí pohybovat pouze v rozmezí, které určuje zákon, o své práci s klienty vedou evidenci, která podléhá kontrole a musí jednat s jakýmkoli klientem, což přináší i konfliktní situace.

Z výpovědí respondentů vyplývalo, že se znění novel spíše přizpůsobují a připomínkování probíhá spíše na krajské úrovni či se ho zúčastňují pracovníci, kteří se tomu chtějí věnovat i na úkor volného času.

R1: "(...) proběhlo nějaké ministerské školení online (...). Posílali nám i znění novely, ale bohužel jak je to obvyklé, tak s malým předstihem. Nebylo možné s tím pracovat. Ale ministerstvo zjišťovalo u určitých kolegů – aktivnějších – jejich názor, takže nějaké ohlasy z terénu tam jako byly. Ale to hlavní slovo k připomínkování měly krajské úřady."

Z výpovědí bylo patrné, že příprava na novelu probíhala seshora dolů na ose ministerstvo – krajské úřady – OSPOD a bylo poměrně podstatné, jakým stylem mezi sebou úředníci komunikují a jaké mají vztahy.

R4: „My máme ten metodický orgán hlavního města Prahy velmi komunikující a velmi spolupracující, takže většinou na poradách nebo nějakých výjezdních zasedáních se o tom dozvíme a můžeme to připomínkovat.(...) Zaměříte se třeba na věc, která vás trápí nebo o který si myslíte že je věc, která funguje a je zbytečný ji předělávat.“

Každý zákon a novela musí obsahovat i důvodovou zprávu a pro řádné připomínkování je

nutné vše pečlivě projít, což je časově náročná činnost.

R4: „Ta lhůta je krátká, k tomu co všechno byste měla přečíst, jaký ty změny tam oni udělali. Myslím si, že kdyby to byl měsíc nebo kdyby se to konzultovalo s ospodama ještě před tím, než nějakou novelu napíšou, tak je to úplně nejlepší.“

Ve výpovědích pracovníků nezaznívala kritika toho jak je systém nastaven, ale spíše požadavek, aby se s OSPOD více komunikovalo v rámci celé hierarchie. Pracovnice zažívaly pocity, jako by OSPOD byl při vytváření změn přehlížen a ne brán jako partner do diskuze. Tuto okolnost práce, jak se zdá, by pracovnice rády změnily.

Mezi okolnosti práce patří také samotná povaha práce sociálních pracovníků OSPOD a ta byla nejčastěji popisována jako práce vysoce individualizovaná. Pracovnice sdílely zkušenosti s tím, že ačkoli se nějaká rodinná situace velmi podobala situaci, u které jim zafungoval nějaký konkrétní přístup, nedalo se to opakovat, protože v situaci jednájí jiní aktéři, jiná rodina. Na tyto příběhy se často navazovalo i kritikou k novelizaci, kdy se skrze zákon snaží zákonodárci něco plošně vyřešit.

R4: „V sociální práci nejde udělat nic plošně, vždy máte jiný případ, jinou rodinu, jiný vývoj.“

4. 1. 1. Byrokracie

Byrokracie se neodmyslitelně pojí s prací zaměstnanců OSPOD. Lipskyho teorie úředníků první linie považuje v obecnosti za úředníky první linie ty státní zaměstnance, kteří v rámci svého povolání uplatňují autoritu státu, mají přístup k vládním programům a skrze tyto poskytují veřejnosti služby¹²⁵. Stejně jako v Lipského teorii, ani zde není termín byrokracie vnímán pejorativně, ale jako výraz popisující různé aspekty administrativní a úřednické práce, tedy řádné vyplňování formulářů v databázích, archivace dokumentů fyzicky, jejich správné elektronické uložení. Dále jde o dodržování postupů a pravidel instituce. Zatížení byrokracií je na OSPOD velké a pracovnice nemívají asistenty, kteří by jim s administrativou pomáhali, jde tedy o velké časové zatížení, které ovlivňuje práci zaměstnanců. Čas je u Lipskyho považován za jeden z chronicky nedostatečných zdrojů pracovníků první linie. Téma nedostatku času se objevovalo napříč všemi interview:

R2: Člověk si přeje mít jednou tolik času, aby mohl jakoby tu práci vykonávat, aby mohl vykonávat jak spisovou dokumentaci, tak všechny zápisy.“

125LIPSKY, 2010, s. 3.

Teorie Street-level bureaucracy popisuje, že linioví pracovníci nemohou často dostat svým ideálům o tom, jak by jejich práce měla být správně provedena a zároveň naplnit představu organizace, jejímiž jsou zaměstnanci¹²⁶. Lipsky za jednu z překážek v dosahování ideálního výkonu považuje dlouhodobě nedostatečné zdroje v různých oblastech (již jsme zmínili čas). Pokud se podíváme například na personální podstav, který je v Česku všeobecný, co se týče orgánů sociálně-právní ochrany dětí¹²⁷, můžeme jej v tomto výzkumu potvrdit. Všechny respondentky uvedly, že na jejich pracovišti chybí pracovníci vždy na aspoň jednu pozici. Stává se, že vypsané pozice nejsou dlouhodobě obsazené. Faktory těchto potíží jsou různé, můžeme jmenovat náročnost práce, pro mnohé zájemce nedostatečné finanční ohodnocení a právě byrokracii, která je s tímto povoláním spjatá.

R4: "(...) po minulý kontrole jsme dostali navýšení jednoho místa. Ale stalo se to, že jsme do dnešní doby - dva roky - nenašli zájemce, který by to šel dělat."

Při nedostatku personálu vzniká tlak na pracovní výkon zaměstnanců a čas se jeví čím dál více nedostatkový. Sociální pracovníce se snaží tyto nedostatkové zdroje vyvažovat různými způsoby. Jak uvádí sociální pracovníce v pozici vedoucí, která se má zabývat z drtivé většiny pracovní náplně právě byrokratickým úkonům:

R4: „(...) ty složitější případy si třeba od kolegyň беру a dělám je já.“

Pracovnice OSPOD musí vést spisovou dokumentaci a tu udržovat jak v písemné, tak v elektronické podobě, tvoří se spisy podle trvalého bydliště ohroženého dítěte (spisová značka Om) a rozlišuje se, pokud dítě trvalý pobyt ve spádové oblasti OSPOD nemá (spisová značka nOm). Zápisy se tvoří také dle specializací kurátorů pro mládež a oddělení náhradní rodinné péče, musí se vytvářet komplexní Individuální plán na ochranu dítěte. Každé oddělení se s tím vypořádává po svém, někdy se dokumentace kompletuje až na konci týdne, jinde se ji snaží pracovníce udělat ihned. V rámci novelizace se byrokracie, kterou úředníci musí naplňovat nijak neřeší, naopak možná přibývá, třeba tím, že je od ledna 2022 nutný souhlas OSPOD s umístěním dítěte do 3 let věku ve ZDVOP.

¹²⁶ibid., s. 9.

¹²⁷ Veřejný ochránce práv. *Zpráva ze systematických návštěv. Zdravotnická zařízení poskytující péči dětem do 3 let. Kojenecké ústavy*. Brno, 2013, s. 26.

4. 1. 2. Náročné podmínky práce

V teoretické části bylo naznačeno, že pracovníci OSPOD musí vykonávat širokou škálu činností. S odkazem na teorii Street-level Bureaucracy byly popsány některé aspekty podmínek práce těchto zaměstnanců. Z odpovědí respondentů vyplynula jako jedno ze stěžejních témat náročnost práce, kdy pracovník je ovlivňován dalšími aktéry systému. Jedná se například o chronicky nedostatečné kapacity následné péče.

R4: „Když je to dítě momentálně pryč z rodiny, tak se snažíme s tou rodinou samozřejmě pracovat, aby se to dítě mohlo vrátit do rodiny pokud je to možný, takže se tam hned snažíte najít pomoc, nějaké centrum, neziskovka, psychoterapeutický... to záleží s čím ta rodina bojuje – alkohol nebo násilí... Takže se snažíme, aby ty rodiče prošli něčím. Problém je v tom, že když se vám stane jako teď, že jsme měli narychlo neutrální prostředí, tak stejně neseženete žádnou následnou péči, protože všude je ta čekací doba v měsících. (...) Takže obvoláváte, snažíte se domluvit, strávíte na tom týden a po týdnu zjistíte, že nic nemáte.“

Některé rodiny a rodiče jsou navíc zatíženi tak hlubokými problémy, že jejich cesta k funkčnímu rodinnému systému je příliš dlouhá a nejistá a zde pak přistupuje OSPOD k podávání návrhu na odebrání dítěte z rodiny.

R3: „Primární a sekundární prevence je důležitá (...), ale pak zde máte rodiny, které prostě nenapravíte tím, že je „zaslužujete“, to jsou lidi nemotivovaní, stíženi nejrůznějšími formami těžké sociální patologie, lidi opravdu násilní, od kterých je třeba děti ochránit a tam primární a sekundární prevence nefunguje.“

Respondenti ve většině udávali velmi dobrou zkušenost s nestátními organizacemi, ostře ale vnímají zásadní rozdíl mezi OSPOD a NNO, který by se dal označit jako princip dobrovolnosti. Co se týče OSPOD, tak si klient nevybírám, s jakým pracovníkem bude v kontaktu, pracovník je mu přidělen na základě trvalého bydliště, případně na základě počátečního písmene klientova příjmení. Klient přichází na oddělení sociálně-právní ochrany dětí jako člověk se svojí historií a identitou, ale v prostorách instituce se stává klientem a je včleněn do určité kategorie, která pro něj bývá velmi stigmatizující¹²⁸. S neziskovými organizacemi ale klient spolupracuje dobrovolně a pokud je rodič nemotivovaný a do ambulantních zařízení nedochází, nebo nechce hovořit o svých problémech s další osobou, stává se, že případ se „zasekne“ a situace v rodině se nezlepšuje. A i nezisková organizace může klienta vyloučit ze svého programu,

128 LIPSKY, 2010, s. 59.

pokud poruší její stanovená pravidla.

R4: „Ta organizace (NNO) má totiž tu výhodu, že může říct ‘Tamhle jsou dveře, na shledanou.’ My to tomu klientovi říct nemůžeme.“

Klienti také bývají nedůvěřiví, nevidí cestu ven ze svých potíží a sociálních pracovníci OSPOD se bojí. Klienti někdy vnímají OSPOD čistě jako orgán sociální kontroly a linioví pracovníci jsou zčásti zasaženi tímto negativním náhledem, jelikož zastávají dvojí roli – podporující a kontrolující.

R2: „(...) Můžeme být v rovině toho doprovázejícího ale vždycky se musíme vrátit na rovinu toho kontrolujícího. Takže vždycky informuji o tom, že tak budu konat, že jsem vázána mlčenlivostí (...). Sedíme pak vedle soudce, takže se některé děti diví, když jsem nejdřív v rodině a formou hry zjišťuju jeho názor a potom sedím vedle toho soudce, co to rozhodoval (...).“

Respondenti nicméně uváděli, že střídání různých rolí patří k jejich profesi a vnímali se nejčastěji jako koordinátoři práce s rodinou. A to ve smyslu mezioborové spolupráce a případových konferencí.

R1: „Vždy by tam měl být klíčový pracovník, ale ne z pozice síly, ale té koordinace, spojenou s velkým prostorem pro ty další, v podstatě zkoordinování všech těch činností.“

4. 2. Rodinní pěstouni

Rodinní pěstouni jsou ti pěstouni, kteří jsou příbuzní dětí. Jeví se jako nejvhodnější varianta náhradní rodinné péče, protože díky nim dítě zůstává ve své biologické rodině, třeba že ne s matkou a otcem. Výhody rodinného pěstounství jsou v již existujícím vztahu mezi dítětem a pěstounem, znalost vztahů v rodině a tedy kontinuita rodinné identity¹²⁹. Sociální pracovníce nerady, ale kritizovaly tuto formu pěstounské péče, protože s ní mívají špatné zkušenosti. Pěstounství tohoto typu zaujímá více jak dvě třetiny v celé náhradní rodinné péči o děti¹³⁰ a je tedy žádoucí, aby se na něj soustředila adekvátní pozornost. Současná novelizace zvedá příspěvky pro rodinné pěstouny a váže je na životní minimum. Pracovnice veskrze vítaly, že se částky pro osoby pečující o děti zvyšují, z rozhovorů nicméně vyplynulo, že financemi se ne všechno vyřeší.

129KUBÍČKOVÁ, H. Specifika příbuzenské pěstounské péče v kontextu transgenerační psychické zátěže v rodině. *Sociální pedagogika*. 2020, 8 (2), 84 - 99. [online]. Dostupné z: <https://doi.org/10.7441/soced.2020.08.02.06>.

130KUBÍČKOVÁ, 2020, s. 86.

Problém v rodině často znamená, že je nemocný celý rodinný systém, ne jeden nebo dva členové. Pracovnice uváděly, že rodiče, kteří selhávají ve výchově svých dětí bývají sami dětmi selhávajících rodičů.

R6: „Objevují se pěstouni, kteří ty děti... nevychoávají nebo nevedou tak, jak by měli. A je to jenom o tom, že ty děti mají kde spát, maj co jíst a chodí do školy. Tím to končí. Řekla bych, že je tohle doménou rodinných pěstounů, prarodičů. Protože pokud máme cizí pěstouny, kteří absolvují přípravu a jsou schválený, tak to jsou špičkový lidi.“

Rodinní pěstouni žádnou přípravou na pěstounství neprocházejí, jedná se o tzv. nezprostředkované pěstouny, jak bylo uvedeno v kapitole 1. Novela zákona o SPOD ale v současné době ukládá povinnost vzdělávat se všem pěstounům, a to po 24 hodin ročně. A tak tedy děti v rámci svěření do péče jiné fyzické osoby než rodiče přichází k lidem, kteří neprošli přípravou a nejsou tzv. prověřeni, ale musí tedy absolvovat každý rok nějaké vzdělávání.

R5: “Tam narážíme, že to často nefunguje, protože to nejsou prověřeni pěstouni. (...) tak aspoň přišlo v rámci té novely, že se musej vzdělávat.”

Během rozhovorů jsem se setkala i s kritikou většího finančního odměňování pěstounů a také s kritikou plošného povinného vzdělávání pěstounů.

R3: „Pěstounská péče, která dřív byla postavena na tom poslání, tak se z ní udělala výdělečná činnost a tím si s tát myslí, že může určovat podmínky, co ti pěstouni všechno musí dělat. Takže jsou například povinni se vzdělávat bez ohledu na to, jestli to potřebují nebo ne (...).“

Pěstouni jsou ze zákona povinni umožnit kontakt dětí s jejich biologickými rodiči, což je možná nejnáročnější část této práce. Zároveň pěstouni spolupracují s OSPOD i s doprovázejícími organizacemi (ukotveno v ZSPOD novelou z roku 2012).

R3: „(...) jim tam chodí OSPOD, chodí jim tam nestátní neziskové organizace, ted' dělají nějaké plány, jak mají to dítě vychovávat (...).“

Komplexní rodinná situace umí být složitá a do trojúhelníku rodič - dítě - prarodič se vkrádá množství emocí, které mohou pěstouny prarodiče zaskočit. To se týká např. psychologických a psychiatrických obtíží rodiče. Stalo se, že prarodiče-pěstouni nedodržovali doporučení na zamezení kontaktu svého vnoučete s jeho matkou-dcerou a situace skončila tragicky.

R4: „Někdy zase ten rodič vlastně upřednostní to svoje dítě před tím vnoučetem, že sice vnouče

vezme do péče ale... (...) oni jí (své dceři) nechtěli zakazovat kontakt s tím dítětem (...). Takže i když ti prarodiče byli upozorňováni, že nemají dávat matce toho chlapce, tak oni jí ho dávali, protože jim bylo líto svý dcery (...).“

Vzdělávání osob, které se ujmou dětí odebraných původním rodičům je nutné už jen proto, že je důležité věnovat těmto dětem zvláštní pozornost.

R6: „Ty děti – z devadesáti procent, možná víc - jsou nějakým způsobem poznamenaný tím, že musejí být v jiný rodině, i když to jsou prarodiče. A je třeba, aby s nimi někdo pracoval a to ve valný většině ty prarodiče nejsou schopni. (...) jejich věc, jejich bydlení... (...) A ty děti jsou už v tom zvyklý, ty děti, když už jsou několik let v takovýhle pěstounský péči, tak i kdybychom jim chtěli nabízet něco lepšího, tak oni nechtěj, samozřejmě, oni jsou spokojený v tom nicnedělání...“

Rodiny, potýkající se s problémy v rámci svého systému nemají kapacitu na to, rozvíjet všestranně své potomky. Na děti v chudých rodinách dopadá nouze v mnoha ohledech. Jedná se o stres v rodině, horší stravu, mnohdy nevyhovující bydlení. S chudobou je spojeno docházení dětí do školek a škol, horší prospěch či nedostatek aktivit, které dítě rozvíjejí¹³¹. Problém chudoby nebo hrozící chudoby by mělo zlepšit zvyšování odměn a příspěvků pěstounů, navázaných na životní minimum, jak je uvedeno v kapitole 2. Respondentka R6 mi popisovala, s čím se setkává v případech pěstounů prarodičů a jejich vnoučat z dysfunkčních rodin.

R6: „Tyhle děti žijou v nepodnětným prostředí, je to škoda pro ně, ale oni si na to zvyknou a libujou si v tom, maj to rádi a pak maj rádi takovou tu svobodu, že můžou chodit s kamarádama a nejsou zatěžovaný nějakýma kroužkama nebo něco takovýho.“

4. 2. 1. Problematika mezigeneračních přenosů

Problémy s výchovou svých dětí mají dle zkušeností respondentů často ti lidé, kteří sami prožili část života v ústavním zařízení nebo vyrůstali v nezdravém rodinném prostředí. Na tomto místě bych chtěla popsat fenomén transgeneračního přenosu, jehož definice je v krátkosti taková, že lidé vědomě i nevědomě přenášejí vzorce chování ze své rodiny na další generace narozené v rodině¹³². Číslo studií se různí ale přetrvává hypotéza, že třetina týraných

131 PROKOP, Daniel. *Slepé skvrny. O chudobě, vzdělávání a dalších výzvách české společnosti*. Brno: Host, 2020, ISBN 978-80-275-1078-8, s. 54.

132 DYDŇANSKÁ, R. In: Kol. autorů. *Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém*. s. 119.

a zanedbávaných dětí toto chování později kopíruje, třetina nikoli a poslední třetina zůstává v latenci, kdy rizikové chování může propuknout ve chvílích stresu. Pro násilí v rodinách je typické, že jedinci v silnějším mocenském postavení napadají generaci ve slabším mocenském postavení. Slabší mocenské postavení zauímají generace dětí a seniorů. Problém násilníka je tedy mimo jiné také ten, že i on se může stát obětí tohoto přenášeného násilí, až dospěje do seniorského věku a sklouzne do generace se slabším postavením¹³³. V souvislosti s výkony činnosti pracovníků OSPOD se tedy stává, že pracovníci mají v evidenci „rodiny, kde známe už babičky.“¹³⁴ Pracovníci se s těmito rodinami opakovaně setkávají v průběhu své kariéry a pozorují opakující se vzorce.

R6: „Já po těch třiceti letech, který jsem tu strávila, si myslím, že pokud současný pěstoun, prarodič, nedokázal zvládnout výchovu svých vlastních dětí, a já jsem u toho byla, za těch třicet let mě se tady otočila generace, tak úplně ty stejné chyby dělají teď u těch vnoučat.“

Špatně komunikující rodina, která nevyřešila svoje vztahy poškozuje mladší generace a problémy nabývají různé formy. Hrozí tedy, že mladší generace se nevyváží z koloběhu selhávání, protože budou také přebírat nesprávné vzorce.

R4: „Máme případy, kde se ten mezigenerační problém mezi třeba tou matkou a babičkou, kterej se táhne leta, tak se přenáší na to dítě, kdy ta babička, která má dítě v péči, omezuje kontakt s tou matkou, mstí se té matce.“

4. 3. Děti ve věku 0 - 3 roky

Nejmladší děti, které procházejí systémem SPOD mají svá specifika. Může se jednat o děti, které jsou zanechané v porodnici a rovnou putují do pěstounské péče na přechodnou dobu, nebo jsou krátkodobě umístěna v domovech pro děti do tří let. Pro novorozence a malé děti také funguje síť babyboxů, kam lze anonymně odložit nechtěné dítě. Jak je uvedeno v teoretické části, tyto děti stát zaopatřuje se zvláštním zřetelem na jejich zdraví a bezpečný fyziologický rozvoj, zařízení pro nejmenší děti tedy do dneška spravuje MZ. Jak je uvedeno výše, počet dětí v kojeneckých ústavech a v DDD3 stabilně klesá. Účastníci výzkumu také potvrzovali zásadní věc a to tu, že malé děti jsou snadněji umístitelné do NRP než děti starší.

R6: „(...) my ty malé děti fakt neumístujeme do ústavu. Z té porodnice, tam jsou děti dány do

133 VANÍČKOVÁ, E. Příčiny rozvoje násilného chování vůči dítěti v rodině. In: Kol. autorů. *Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém*. Praha: IREAS, 2007, isbn 978-80-86684-47-5, s. 68.

134 R7.

přechodný pěstounský péče nebo do osvojení, ty jdou hned. My děti dáváme do ústavů minimálně.“

Malé děti jsou dobře umístitelné i z toho důvodu, že se daří navázat blízký vztah s pečujícími osobami. Naopak pro děti v adolescentním věku se uvádí, že někdy bývá pro ně pobyt v ústavu žádoucí z toho důvodu, že od nich tento pobyt nevyžaduje vysokou citovou angažovanost¹³⁵. Ohledně malých dětí panuje mezi respondenty shoda, že o ně pěstouni stojí, některé pracovníce v této souvislosti však kritizovali právo pěstouna odmítnout dítě.

R5: „(...) tyhle malinký se nám většinou vždy umístit podaří. I ti pěstouni říkají: my nechceme pětiletý, my chceme malý miminko. Oni mají právo odmítnout.“

Během rozhovorů vyplynulo, že velmi důležité u ohroženého dítěte je vytvořit správné vyhodnocení situace a rozhodnout, k jaké NRP je dítě indikováno. Pokud dítě jde do ústavní péče, mají pracovníci OSPOD povinnost dítě pravidelně navštěvovat. Lhůta pro návštěvy byla minimálně jednou za 6 měsíců, to se zkrátilo na 3 měsíce.

R5: „To dítě se pravidelně navštěvuje (...) a snažíme se, aby se dostalo co nejdříve domů, takže: práce, dávky, byt, všechno se to komplexně zpracovává, až se teda zjistí, zda to do budoucna půjde nebo ne.“

4. 3. 1. Transformace domovů pro děti do tří let

Reakce pracovníků na uzavření možnosti ústavní péče pro děti do tří let byly ve všech případech shodně negativní. Pouze na tomto tématu, a tématu pěstounů prarodičů panovala napříč rozhovory úplná shoda. Překvapivé bylo, v jaké nejistotě ohledně věkové hranice pro umístění do ú. p. pracovníce byly.

R5: „Ne, já si to v praxi se vám přiznám, vůbec nedovedu představit.“

Pracovnice projevovaly úplné pochopení pro snahu nechávat děti v rodinném prostředí, případně náhradním rodinném prostředí, na základě svých zkušeností s rodinami ale byly silně skeptické, že by se to mohlo dařit.

R4: „Byl by to krok správným směrem, samozřejmě, že pokud by děti mohly být v rodinách, tak je to značka ideál.. jenže já si myslím, že to je nemyslitelný.“

¹³⁵ PEMOVÁ, PTÁČEK, 2022, s. 300.

Problematické se během výzkumu jevílo to, že pracovnice necítí oporu v nadřízeném ústředním orgánu státní správy, tedy MPSV, že dostatečně podpoří další možnosti, jak zajistit, aby alespoň nejmenší děti do ústavů nebyly umisťované. Respondenti poukazovali na to, že kapacity pěstounů nejsou dostatečné.

R7: „Ty kapacity na ty děti nejsou. Pěstouni nejsou.“

Z některých rozhovorů vyplynulo, že kapacity pěstounů by se daly navýšit, pokud by stát v tomto ohledu nezůstával konzervativní. Tím se myslí to, že dítě do péče dostane nejčastěji heterosexuální pár.

R5: „Máme spoustu lidí, mužských, kteří jsou sami, ale chtěli by někoho ale dá se přednost spíše tomu páru. Myslím ale, že ta situace je (stát) donutí dát děti i těmhle lidem.“

Na základě svých zkušeností respondenti uváděli, že mohou vznikat situace, kdy je dětský domov pro děti do tří let nebo Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc opravdu potřebná instituce, kam mohou děti umístit. Takové situace vznikají zejména u pracovní pohotovosti v nočních hodinách. Jedná se o situace, kde figuruje násilí nebo intoxikace rodičů a je třeba zajistit dětem neutrální prostředí, alespoň do doby, kdy budou rodiče bezpečně k dispozici.

R4: „(...) nastanou situace, kdy zůstanete – u té pohotovosti třeba - s dětma večer, s jedním, s dvěma i se třema jsme měli - a co s těma dětma. (...) Takže je potřebujete někam okamžitě dát. Vlastně nevíte co se stalo, jestli při tom všem, (...) tak jestli něco neschytały i ty děti, jestli tam nebyl nějaký úraz toho dítěte, který třeba na první pohled nevidíte...“

V souvislosti s pracovní pohotovostí účastníci uváděli, že se jedná o náročnou činnost, kdy se setkávají s krizovými situacemi.

R1: „(...) sociální pracovník se bude ve výkonu své práce ocitat v takových situacích, že nebude mít kam to dítě umístit, do těch tří let. (...) nemáme dostatek pěstounů na přechodnou dobu, nemáme dostatek dlouhodobých pěstounů.“

To se opakovalo ve všech rozhovorech, které jsem v rámci výzkumu vedla.

R6: „Tak jako určitě vize je krásná, že nebudou ústavy, nebudou kojenecký ústavy, ale já si neumím představit, kam ty děti půjdou.“

V situacích, kdy se děti ocitají v prostředí násilí nebo jsou jako novorozenci ohroženy závislostí rodičů, pracovnice spatřovaly jednoznačnou výhodu kojeneckých ústavů v tom, že jde o zdravotnická zařízení.

R5: „Takže když pak ty dětičky tam jsou pod vlivem drog a mají z toho srdeční problémy a ten mozeček nejede třeba jak by měl a musej rehabilitovat, to si myslím, že jim dá jedině zdravotní zařízení.“

Jak je zmíněno výše, pracovnice na úseku náhradní rodinné péče OSPOD, se kterou jsem hovořila, byla optimistická v tom smyslu, že o nejmenší děti je také největší zájem ze strany osvojitelů. Novorozenci, které matka opustí po narození v porodnici, jdou často rovnou do náhradní rodinné péče osvojitelů, někdy jejich cesta vede přes pěstouny na přechodnou dobu, jelikož jsou zde ochranné lhůty pro matku během šestinedělí a poté je zde tříměsíční lhůta, kdy se rodiče, nebo matka (pokud otec není znám apod.) zříkají dítěte před soudem. Zde se dotýkám problematiky „právně volného dítěte“, tedy dítěte, které může jít do adopce.

R6: „Ta cesta je taková, že: matka přijde do porodnice, řekne Já se o dítě starat nebudu, podepíše informovaný souhlas, že teda stát bude dítě umisťovat. A matka jde domů. Dítě tam zůstane. A tohle dítě právně volný není. A může být právně volný jen tak, že rodiče nebo matka udělí souhlas s osvojením,(...) To se založí do soudního spisu a my už s tím dítětem pracujeme, jako by právně volné bylo, a nebo bude - a ty budoucí osvojitelé to vědí. Oni vědí, že to dítě v současné době není indikováno ještě k osvojení, protože není právně volný, ale zase to dítě můžou mít doma hned. (...) řekneme jim: Tady to dítě ještě není právně volný, ale zřejmě bude, ale nemůžeme vám říct.. takže můžete dítě dostat z porodnice hned domů, ale může se stát, že se bude vracet. Nám se to naštěstí ještě nikdy nestalo.“

Téma zříkání se dítěte velmi výrazně rezonovalo v jednom rozhovoru, z kterého vyplynulo, že právně volných dětí podstatně ubylo po novelizaci z roku 2012, která zavedla další lhůty, které prodlužují proces zříkání se dítěte a která klade povinnost rodiče své rozhodnutí sdělit u soudu, což do té doby nebylo nutné, vše se mohlo zařídit přes OSPOD. Rodiče tedy jsou konfrontováni se svým rozhodnutím při narození dítěte a po tzv. ochranných lhůtách musí své rozhodnutí znovu sdělit u soudu.

R3: „A po tu dobu je dítě v přechodné pěstounské péči, než se to ošetří.“

Setkala jsem se s tím, že budoucí osvojitelé jsou s touto skutečností obeznámeni během příprav na adopci a někdy se děti předávají rovnou budoucím adoptivním rodičům, a čeká se, až lhůty – nejdřív 6 týdnů a potom tříměsíční – proběhnou. Toto bylo označeno za zbytečnou zatěžkávací byrokracii a dle respondentky to také vedlo k tomu, že vzrostl počet tzv. přímých adopcí, které nejdou přes stát, ale nastávající matky hledají náhradní rodiče samy.

S otázkou ukončování ústavní péče úzce souvisí téma pěstounství na přechodnou dobu. V situacích pracovní pohotovosti, jaké zde popisují, ale toto nefunguje. Respondenti uvádějí, že čelí nejistotě, že i pěstouni na přechodnou dobu mohou být v noci nedostupní a podobně.

R1: „(...) nám nadřízený orgán – kraj – zatím neřeší, jak se třeba k tomu pěstounovi dostaneme a zda bude schopný například ve dvě v noci vstát a dítě si převzít. (...) budeme se ocitat v situaci, kdy třeba pracovníci – i našeho oddělení, už to i avizují – že nebudou ochotni tu pracovní pohotovost za tady těch podmínek sloužit.“

Toto sdělení považuji za závažné a to proto, že ukazuje, v jak velké nejistotě sociální pracovníci nyní s ohledem na tuto část novelizace jsou. Zkušeností s dětmi, které urychleně potřebují péči, která se jim nedostává, bylo velké množství.

R4: „Já myslím, že by ten systém měl být nastaven tak, že by prostě kdo je volnej a přijde na řadu, tak by se měl toho dítěte, který teď potřebuje pomoc, ujmout. A ne že já s ním budu diskutovat a prosit ho, jestli se ujme. (...) Vždyť je to člověk placenej státem, tak by prostě se měl toho dítěte - který my jsme teď třeba potřebovali, který si kouše nehty, rve si vlasy protože je citově deprivovaný, tak to by přece mělo mít přednost jít někam, kde se ho ujmou.“

Sociální pracovníce se vnitřně ztotožňovaly se snahou státu neumísťovat nejmenší děti do ústavních zařízení. Uzákonění věkové hranice v nich ale shodně vzbuzovalo velkou nejistotu až pobouření. Již jsme narazili na to, že tato práce je vysoce individuální a každý případ je jedinečný.

Pracovnice by uvítaly, kdyby věděly, že je zde vždy k dispozici neutrální a bezpečné místo, kam mohou ohrožené děti přechodně umístit i za předpokladu, když v danou chvíli není dostupný žádný pěstoun ani osoba blízká.

Závěr

Tato práce se zabývá praxí náhradní rodinné péče a ústavní péče o ohrožené děti v kontextu zákona o sociálně-právní ochraně dětí a jeho proměn. V oblasti působí mnoho různých aktérů veřejné sociální správy i neziskového sektoru, zde jsme se zaměřili na hlavní státní instituci, která se věnuje ohroženým dětem, osobám pečujícím o svěřené děti a rodinám v těžké životní situaci, orgán sociálně-právní ochrany dětí.

Základní výzkumná otázka této diplomové práce zněla takto: *Jakou zkušenost mají pracovníci OSPOD s vybranými výkony činnosti v oblasti náhradní rodinné péče a ústavní péče v kontextu novelizace zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí?*

Na tuto otázku jsem hledala odpověď prostřednictvím kvalitativního výzkumu metodou polostrukturovaných rozhovorů s vybranými pracovníky několika OSPOD.

Otázky rozhovoru se zaměřovaly na nejmladší děti, jejich umístitelnost a na pěstounskou péči, jelikož těmto tématům se věnuje i současná novelizace.

Z odpovědí respondentů vyplynulo, že novelizace zákona o SPOD obecně vítají a není pro ně problematické přizpůsobovat se změnám, uvítaly by ale silnější podporu od nadřízených institucí ve formě personálního zajištění a spolupráce.

V rozhovorech byla zřetelná náročnost práce s klienty, kteří bývají nemotivovaní, nespolupracující, dále byrokratická zatíženost doplněna kontrolami.

Zkušenost pracovníků s náhradní rodinnou péčí je pozitivní, pokud se týká profesionálních pěstounů, tedy zprostředkovaných pěstounů, kteří prošli přípravou a pěstounů na přechodnou dobu. Pracovníci se vyjadřovali s respektem ke všem pěstounům, ovšem jejich zkušenost s rodinnými pěstouny bývá i negativní. Pracovníci uváděly příklady typické mezigenerační přenos nefunkčních či patologických vzorců chování a výchovy a zmiňovaly příklady rodiny, které znají už po generace. Zde pracovníci uvítaly posílení vzdělávání pro rodinné pěstouny

Protože současná novela ukončuje (s odloženou účinností) umístování zdravých dětí do tří let do ústavní péče, výzkum se zaměřil na domovy dětí do tří let věku a zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Zkušenost pracovníků se ZDVOP by se dala nazvat jako neutrální, vnímají je jako prostředí, kam lze umístit ohrožené dítě do bezpečí, ovšem až poté, co selhává snaha najít dítěti pěstounskou péči. Naopak s domovy pro děti do tří let a kojeneckými ústavů pracovníci deklarovaly, že zkušenosti mají dobré a to proto, že se jedná o zdravotnická

zařízení, která mohou sledovat zdravý fyziologický vývoj dětí, které nejsou schopny sdělit, pokud mají potíže. Pro pracovníce bylo důležité, že mohou skrze tato zařízení nabýt jistoty, že je dítě buď zdravo, nebo se o ně intenzivně pečuje a může v nejkratší možné době putovat k pěstounům nebo adoptivním rodičům.

Překvapivé ve výzkumu bylo téma uzavírání dětských domovů pro děti do tří let a kojeneckých ústavů, které bylo respondenty vnímáno jednoznačně jako unáhlené s důsledky, které je těžko předjímat. Realita nedostatečných kapacit preventivní i následné péče a fakt, že počty pěstounů nerostou, uvádí liniové pracovníky v nejistotu ohledně budoucnosti ohrožených dětí nízkého věku.

Hlavní zjištění výzkumu shrnuji do několika tezí:

- Mezioborová spolupráce, zavedena novelizací z roku 2012, je užitečný a funkční nástroj při řešení obtížných životních situací rodin, důležité je si správně zhodnotit rodinnou situaci.
- Pracovníci OSPOD pociťují náročnost své profese a je třeba je co nejvíce podpořit – personálně, zajišťovat školení, komunikovat, rozšiřovat a podporovat kapacity následné péče a to zejména psychologické a psychiatrické.
- Ne všechny rodiny se dokážou uzdravit. Je třeba čelit faktu, že určité procento dětí nejmladšího věku bude své rodiny opouštět a pro svůj zdravý vývoj bude muset být odebíráno z původní rodiny.
- Novelizace zákona o SPOD je pracovníky vnímána v převážné většině pozitivně.
- Pracovníci jsou velmi skeptičtí k uzavírání ústavní péče nejmenším dětem, jsou pro maximální omezení doby pobytu v ú. p., ale vyzdvihují potřebnost neutrálního prostředí a dostupnost zdravotnické péče v těchto zařízeních.

Během psaní této diplomové práce byl použit okomentovaný zákon o sociálně-právní ochraně dětí, vydaný v roce 2022, tedy v roce, kdy současná novela č. 363/2021 Sb. nabyla účinnost. Dále byly využity publikace docenta Matouška a tituly týkající se sociálně-právní ochrany dětí. Velké množství informací obsahovala publikace *Data o dětech* Pemové a Ptáčka. Pro popsání práce zaměstnanců OSPOD a teorii o podmínkách liniových pracovníků byly využity monografie Michaela Lipskyho a kniha Krausové a Novotné. Okrajově byly využity materiály MPSV týkající se novelizace zákona o SPOD.

Doporučení pro praxi

S ohledem na novelizaci je potřebné, aby úředníci nadřízených institucí měli co nejvíce informací z terénu a praxe liniových pracovníků. Při tvorbě zákonů je nutný kontakt s realitou, liniovní pracovníci by měli udržovat častý kontakt s nadřízenými orgány a neúnavně sdělovat svá stanoviska a přibližovat svoji práci ostatním kolegům.

Stavět na úspěšné mezioborové spolupráci, třeba v rámci případových konferencí se ukazuje jako přínosné a je žádoucí udržovat kontakt a neustále si navzájem vyjasňovat své pozice. Tím je myšleno, že OSPOD jako státní instituce musí jednat pouze v mezích zákona a dále podléhá nadřízeným organizacím, kdežto neziskové organizace užívají větší „volnosti“ v kontaktu s klienty. Zároveň je pro klienty náročné se v kontextu své obtížné životní situace zorientovat ve větším množství pracovníků (a to nepočítáme soudy nebo příslušníky policie ČR), s kterými má řešit svoji – mnohdy bolestnou či stigmatizující – situaci, a je potřebné na toto brát ohled, jelikož organizace zde mají být pro klienty. Což při pracovním přetížení nemusí být vždy snadné dodržovat.

Kam by se měla ubírat rodinná politika

Rodinná politika státu by měla pravidelně informovat veřejnost o možnosti pěstounství a zvyšovat povědomí o tom, co pěstounská péče je a co obnáší, s cílem navyšovat počty pěstounů. Toto se děje například v rámci osvětové akce Dny pěstounství, skutečně zlepšit stav počtů pěstounů bude ale potřebovat více úsilí, jelikož počty pěstounů i pěstounů na přechodnou dobu stagnují.

Stát by měl zpřehlednit SPOD v rámci mezirezortní roztržitosti takovými opatřeními, která sjednocují vykazování dat o ohrožených dětech. Pozornost by měla být upřena na důvody selhávání rodin a důvody odebírání dětí z původních rodin. Podle ukazatelů a dat by stát měl správně vyhodnotit zacílení sociálních služeb a to zejména v oblasti prevence a osvěty.

Seznam použité literatury

- BECHYŇOVÁ, Věra a Marta KONVIČKOVÁ. *Sanace rodiny*. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-262-0031-4.
- BECHYŇOVÁ, Věra (Eds.). *Syndrom CAN a způsob péče o rodinný systém*. Praha: IREAS, 2007. ISBN 978-80-86684-47-5.
- GABRIEL, Zbyněk a Tomáš NOVÁK. *Psychologické poradenství v náhradní rodinné péči*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-1788-3.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum. Základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-0982-9.
- KRAUSOVÁ, Lucie a Věra NOVOTNÁ. *Sociálně-právní ochrana dětí*. Praha: ASPI, 2006. ISBN 80-7357-214-1.
- LANGMEIER, Josef a Zdeněk MATĚJČEK. *Psychická deprivace v dětství*. Čtvrté vydání. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1983.
- LIPSKY, Michael. *Street-level Bureaucracy. Dilemmas of the Individual in Public Services*. Aktualizované vydání. New York: Russell Sage Foundation, 2010.
- MACELA, M., D. HOVORKA, A. KŘÍSTEK, K. TRUBAČOVÁ a Z. ZÁRASOVÁ. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Komentář*. Druhé vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2019. ISBN 978-7598-481-4.
- MATĚJČEK, Zdeněk. *Náhradní rodinná péče*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-304-8.
- MATĚJKA, I. (ed.) *Slavné stavby Prahy 4*. Praha: FOIBOS a.s., 2008. ISBN 978-80-87073-11-7.
- MATOUŠEK, Oldřich et al. *Sociální práce v praxi: Specifika různých cílových skupin a práce s nimi*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-002-X.
- MATOUŠEK, Oldřich et al. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-548-2.
- MATOUŠEK, Oldřich et al. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-473-7.
- MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1362-4.
- MIŠOVIČ, Ján. *Kvalitativní výzkum se zaměřením na polostrukturovaný rozhovor*. Praha: SLON, 2019. ISBN 978-80-7419-285-2.
- MUSIL, Libor. *Ráda bych Vám pomohla, ale... Dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno: Zeman, 2004. ISBN 80-903070-1-9.

PEMOVÁ, Terezie, PTÁČEK, Radek. *Data o dětech. Sociálně-právní ochrana dětí v České republice v datech*. Praha: Grada, 2022. ISBN 978-80-271-1338-5.

PILÁT, Miroslav. *Komunitní plánování sociálních služeb v současné teorii a praxi*. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0932-4.

PROKOP, Daniel. *Slepé skvrny*. Druhé vydání. Brno: Host, 2020. ISBN 978-80-275-0308-7.

ŠÁMALOVÁ, Kateřina a Petr VOJTÍŠEK (Eds.) *Sociální správa. Organizace a řízení sociálních systémů*. Praha: Grada, 2021. ISBN 978-80-271-2195-3.

WINKLER, Jiří. *Organizace implementačního procesu. Institucionální hledisko analýzy*. Brno: MU, 2014. ISBN 978-80-210-7822-2.

Příspěvky v periodiku:

HORÁK, Pavel a Markéta HORÁKOVÁ. Role liniových pracovníků ve veřejné politice. [online časopis]. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2009, roč. 45, č. 2, s. 369 – 395. [16. 3. 2023]. ISSN 2336-128X. Dostupné z: https://sreview.soc.cas.cz/artkey/csr-200902-0008_street-level-bureaucrats-and-their-role-in-public-policy.php.

HORÁK, Pavel a Václav KULHAVÝ. Analýza cílů veřejných programů v současné veřejné a sociální politice z vnitroorganizační perspektivy. [online časopis]. *FÓRUM sociální politiky*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., 2008, roč. 2, s. 2 – 8. [20. 7. 2023]. ISSN 1802-5854.

HORÁK, Pavel. Rozhodovací volnost úředníků veřejné a sociální politiky na státní a lokální úrovni. [online časopis]. *Politologický časopis*. Brno: FSS MU, 2004, roč. 5, č. 1, s. 35 – 51. [16. 3. 2023]. ISSN 1805-9503. Dostupné z: <https://www.politologickycasopis.cz/en/archive/2004/1/>.

KUBÍČKOVÁ, H. Specifika příbuzenské pěstounské péče v kontextu transgenerační psychické zátěže v rodině. [online časopis] *Sociální pedagogika*. 2020, 8 (2), 84 - 99. [25. 6. 2023]. Dostupné z: <https://doi.org/10.7441/soced.2020.08.02.06>.

Slovníky:

HARTL, Pavel a Helena HARTLOVÁ. *Velký psychologický slovník*. Čtvrté vydání. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-686-5.

Elektronické zdroje:

Veřejný ochránce práv. Zpráva ze systematických návštěv. [online]. Brno, 2013. [16. 3. 2023]. Dostupné z: https://www.ochrance.cz/uploads-import/ochrana_osob/2013/NZ-25_2012-kojenecke-ustavy.pdf.

MPSV. Národní strategie ochrany práv dětí na období 2021 – 2029. [online]. Praha, 2019. [18. 3. 2023]. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/225508/NARODNI+STRATEGIE+OCHRANY+PRAV+DETI+2021_2029_FINAL.pdf/4d20b44e-a8c5-6882-d46f-a8d0fb7695d5.

MPSV. Roční výkaz o výkonu sociálně právní ochrany dětí za rok 2022. [online]. Praha, 2022. [26. 6. 2023]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/statistiky-1>.

MPSV. Dětské domovy pro děti do tří let věku. Závěrečná zpráva ze zjišťování realizovaného ministerstvem práce a sociálních věcí na jaře 2023. [online]. Praha, 2023. [6. 6. 2023]. Dostupné z: <http://www.pravonadetstvi.cz/files/files/DD3-Zaverecna-zprava-2023.pdf>.

ÚZIS ČR. Stručný přehled činnosti oboru dětské domovy pro děti do 3 let věku a dětská centra za období 2007 – 2020. [online]. Praha. [1. 3. 2023]. Dostupné z: <https://www.uzis.cz/index.php?q=K33&pg=search#>.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. [online]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89>.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. [online]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>.

Úmluva o právech dítěte. Zákon č. 104/1991 Sb. Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí o sjednání Úmluvy o právech dítěte. [online]. Praha, 1991. Dostupné z:

<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-104>.

Usnesení předsednictva ČNR č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky. [online]. Praha, 1993. Dostupné z: <https://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>.

Příloha č. 1

Informovaný souhlas s účastí ve výzkumu a se zpracováním osobních údajů

Informace o výzkumu:

Byl/a jste osloven/a za účelem poskytnutí rozhovoru k získání dat pro diplomovou práci Barbory Beranové s názvem *Transformace náhradní rodinné péče v Česku. Pohled liniových pracovníků*. Diplomová práce je vypracovávána na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy v rámci magisterského oboru Sociální a charitativní práce.

Spolupráce na výzkumu je dobrovolná, jako účastník můžete výzkum kdykoli opustit.

Vaše účast ve výzkumu spočívá v poskytnutí rozhovoru, který bude nahráván a slouží ke sběru dat ohledně jednání OSPOD v oblasti ohrožených dětí a náhradní rodinné péče.

Na základě nahrávky rozhovoru bude vypracován jeho doslovný přepis. Nahrávka i přepis budou sloužit výhradně pro účely této diplomové práce, případně odborného článku sepsaného na základě této diplomové práce. Získaná data budou analyzována, výsledky budou představeny v diplomové práci. V diplomové práci se budou objevovat doslovné citace z rozhovoru.

Vámi poskytnuté údaje jsou důvěrné a veškeré údaje, které by mohly vést k vaší identifikaci budou anonymizovány.

Zvukový záznam bude přístupný pouze výzkumnici. Po obhájení diplomové práce bude zvukový záznam uložen v archivu výzkumnice po dobu pěti let a poté bude zničen. Výsledná diplomová práce bude uložena v archivu Univerzity Karlovy ve fyzické a elektronické podobě. Tento informovaný souhlas je vyhotoven ve dvou kopiích. Jedna kopie náleží účastníkovi, druhá výzkumnici. Vzor tohoto informovaného souhlasu může být použit jako jedna z příloh diplomové práce výzkumnice.

Informace o účastníkovi výzkumu:

jméno a příjmení:

Pracoviště:

Svým podpisem potvrzuji, že

- 1) jsem se seznámil/a s informacemi o cílech a průběhu výše popsaného výzkumu;
- 2) dobrovolně souhlasím s účastí své osoby v tomto výzkumu;
- 3) rozumím tomu, že se mohu kdykoli rozhodnout ve své účasti na výzkumu nepokračovat;
- 4) jsem srozuměn/a s tím, že jakékoliv užití a zveřejnění dat a výstupů vzešlých z výzkumu nezakládá můj nárok na jakoukoliv odměnu či náhradu, tzn. že veškerá oprávnění k užití a zveřejnění dat a výstupů vzešlých z výzkumu poskytují bezúplatně.

Potvrzuji, že jsem převzal/a podepsaný stejnopis tohoto informovaného souhlasu.

Dne:

Podpis:

Čestné prohlášení

Já, Bc. Barbora Beranová, tímto prohlašuji, že se během i po výzkumu, který provádím v rámci své diplomové práce na HTF UK, budu řídit zákonem č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů.

Toto čestné prohlášení je součástí dokumentu „Informovaný souhlas s účastí ve výzkumu a se zpracováním osobních údajů“.

V Praze dne

Podpis

Abstrakt

Práce s názvem *Transformace náhradní rodinné péče v Česku. Pohled liniových pracovníků* se věnuje sociálně-právní ochraně dětí se zaměřením na náhradní rodinnou péči a umístování nejmladších dětí do ústavní výchovy. Dále se věnuje významným změnám z předešlých novel v letech 2006 a 2012 a popisuje aktuální novelu č. 363/2021 Sb., která nabyla účinnost od 1. 1. 2022, přičemž některá ustanovení vejdou v účinnost od 1. 1. 2025.

To se týká uzákonění věkové hranice tří let pro umístění do ústavního zařízení. Ve výzkumu byl tedy brán větší zřetel právě na děti ve věkové skupině 0 – 3 roky.

Téma se bezprostředně dotýká pracovníků první linie, a to tím, že pracují přímo s rodinami a dětmi a podávají návrhy soudu. Pracovníci OSPOD provádějí šetření v rodinách, podávají návrhy k soudu, vedou spisovou evidenci a také drží pohotovost, aby i po pracovní době byl někdo dostupný v případě naléhavé situace. Jsou součástí státní správy a týkají se jich některé konflikty, které sebou práce v úřednickém aparátu nese, například nepružnost systému nebo nedůvěra a nemotivovanost klientů. Výzkum se opíral o teorii liniových pracovníků Michaela Lipskyho, respondenti potvrzovali svými odpověďmi teze týkající se chronicky nedostatečných zdrojů v podobě personálního podstavu na úřadech a časové náročnosti práce. V rámci novelizace ZSPOD se výzkum zaměřil na téma pěstounství a pěstounské péče příbuzných. V případě rodinných pěstounů výzkum ukázal na cyklický problém dysfunkčních rodin, které si předávají nevhodné vzorce chování, vedoucí k opakovanému selhávání rodinných systémů. Výzkum dále ukázal skepsi pracovníků OSPOD k uzavírání ústavní péče pro nejmladší děti, s poukazem na nedostatek kapacit následné péče, psychologické i psychiatrické dětské specializace.

Abstract

This diploma thesis entitled *Transformation of Substitute Foster Care in the Czech Republic. The View of the Street-level Bureaucrats* is devoted to socio-legal protection of children. As well as placement of the youngest children in the institutional care. It deals with significant changes of previous amendments in 2006 and 2012 and describes the current amendment No. 363/2021, which entered into force on January 1st 2022. This amendment enact the limit of three years for placement in an institutional facility.

In the research, therefore, the attention was paid to children in the age group 0 – 3 years.

The issue directly affects street-level bureaucrats as they work directly with families and children. These workers submit motions to the court, keep file record and also maintain an emergency. They are part of the state administration and are affected by some of the conflicts that are present in their daily routines. For example the inflexibility of the system or the mistrust and lack of motivation of some of their clients.

The research was based on theory of Street-level bureaucrats by Michael Lipsky. The respondents confirmed with their answers that they experienced chronically inadequate resources, time-consuming nature of work and lack of staff at the offices.

The research is also focused on the foster care and the foster care of the relatives. Research has shown a cyclical problem of dysfunctional families. The research also showed the skepticism of the workers towards the limitation of the residential care for the youngest children, pointing to the lack of capacity for foster care and psychological and psychiatric care for children.